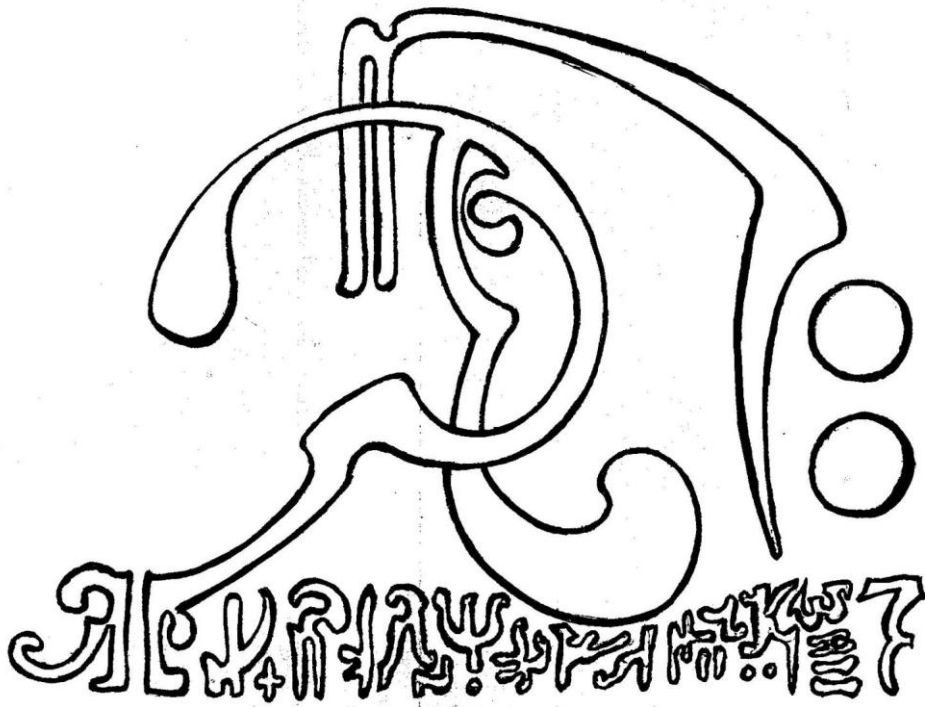

С. Л. Зайцева

НОВА ФІЛОСОФІЯ ХІХ СТ.

Черкаси-2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ФІЛОСОФІЇ

С. Л. Зайцева

Нова філософія ХІХ ст.

Черкаси-2016

УДК 1(091)(075.8)
З 17

Рецензенти:

доктор філософських наук, професор, зав. кафедри філософії
Черкаського державного технологічного університету
А.І. Бойко

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Черкаського
національного університету імені Богдана Хмельницького
К.В. Братко

Зайцева С. Л.

Нова філософія ХІХ ст.: Навчально-методичний посібник. – Черкаси: Видав.
відділ ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2016. –77 с.
ISBN 978-966-353-422-0

Посібник містить методичну розробку вивчення курсу «Нова філософія ХІХ ст.» за кредитно-модульною системою організації навчального процесу підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки 6.020301 – філософія відповідно до навчальної програми.

За своєю структурою він складається з тематики лекційних та семінарських занять, завдань самостійної роботи студентів, системи контролю якості знань та критеріїв їх оцінювання, зразків контрольних матеріалів, словника основних термінів, а також списку рекомендованої літератури.

Для студентів, які вивчають курс «Нова філософія ХІХ ст.».

УДК 1(091)(075.8)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
(протокол № 5 від 05.04. 2016 року)*

Малюнок на обкладинці – С. Л. Зайцева

ISBN 978-966-353-422-0

© ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2016
© С. Л. Зайцева

ЗМІСТ

1. Вступ.....	5
2. Структура та обсяг годин змістових модулів.....	8
3. Зміст дисципліни «Нова філософія ХІХ ст. ».....	10
4. Тематика та зміст лекцій.....	17
5. Теми, зміст та методичні рекомендації до семінарських занять.....	33
6. Самостійна робота.....	47
7. Науково-дослідні завдання	50
8. Контрольні матеріали	52
9. Словник основних термінів.....	59
10. Рекомендована література.....	71

1. Вступ

Навчальний курс «Нова філософія ХІХ ст.» орієнтований на висвітлення та критичний філософський аналіз головних моментів змісту, процесу становлення та розвитку історико-філософського дискурсу.

Філософія є складовою частиною світової культури, її породженням і відображенням. Це відбувається тому, що людина навіть в найтяжчі періоди свого особистісного буття продовжує залишатися людиною, тобто бути діяльною, мислячою, оцінюючою істотою. З причини властивого їй природі інтелектуального начала вона «приречена» філософувати, незалежно від того, чи володіє вона теоретичними основами цієї науки та її категоріальним апаратом або просто прислухається до голосу своєї філософської інтуїції.

Оскільки в ході історичного розвитку цивілізація постійно ускладнюється, то й її інтелектуальна складова робиться значнішою, вагомішою в очах суспільства. У переламні періоди історії філософська думка мимоволі висувається в авангард усієї громадської думки, оскільки за самою своєю суттю вона покликана допомогти усвідомити, виявити закономірності у процесах історичної драми.

Філософія ХІХ століття відбила усі процеси, пов'язані з потрясіннями суспільства, держави, особистості, змінами в статусі науки. До цих потрясінь слід віднести і соціально-економічні явища, появу масового суспільства, злам старих стосунків і станових розмежувань, революцію в природознавстві, науково-технічну революцію, розвиток засобів масової інформації, що замінили старі засоби комунікації, вихід на арену «нового середнього класу». Усі ці причини глибоко вплинули на світогляд і культуру і не могли не відбитися на філософії сучасності.

У ХІХ сторіччі значно поширився ареал інтелектуального життя, важливий внесок у розвиток мислення зробили Америка і Росія, а Європа набагато краще, ніж доти, познайомила з давньою і сучасною індійською філософією. Наука, що, починаючи з сімнадцятого сторіччя, була головним джерелом усього нового, зробила нові завоювання, насамперед у геології, біології та органічній хімії. Машинне виробництво глибоко змінило структуру суспільства, виникло нове уявлення про владу людини над навколишнім світом. Цей процес не міг не торкнутися філософії. Нова епоха створила нову соціально-політичну і духовну реальність, яка вимагала свого осмислення. Природознавство, що сформувалося, розкрило нові закономірності буття, а бурхливі соціальні процеси змусили філософів по-новому поглянути на історію і людину, в якій все яскравіше проступали не лише її біофізіологічна природа, але і соціальні ознаки.

З цих та інших причин навчально-методичний посібник «Нова філософія ХІХ ст.» побудований таким чином, що в ньому знайшли своє

відображення головні теми у розвитку філософських питань того часу. З одного боку, культ розуму (під яким розумілася не лише мисленнєва діяльність людини, але і внутрішня розумність природи, історії), віра у раціональне пізнання, у науку і прогрес, віра в людину та її необмежені можливості, переконання в тому, що в людині усе може бути пізнаним, а також визнані і пізнані загальнолюдські ідеали і принципи. А з іншого боку, ірраціоналізм — уявлення про те, що вирішальним чинником у пізнанні, поведінці людей, світогляді й історії є не розум, не раціональне начало, а ірраціональне (несвідоме). Центральними аспектами духовного життя стають воля, почуття, інтуїція, несвідоме, уява, інстинкт тощо.

Осягнувши, в загальних рисах, усе проблемне поле нової філософії XIX ст., студенти отримають можливість опанувати новий філософський інструментарій, який дозволить їм успішно просуватись шляхом сучасних філософських досліджень.

У навчально-методичному посібнику запропоноване авторське бачення вивчення курсу «Нова філософія XIX ст.» за кредитно-модульною системою організації навчального процесу. Весь курс рубрикований відповідно до трьох змістових модулів, які органічно пов'язані між собою самим ходом розвитку філософського дискурсу XIX ст.

Мета дисципліни. Курс «Нова філософія XIX ст.» є важливою ланкою у підготовці студентів (освітньо-кваліфікаційного рівня - бакалавр) у корпусі історико-філософських дисциплін.

Історія нової філософії XIX ст., яка розглядає та аналізує ключові моменти становлення і розвитку нової культури філософування, розкриває складний шлях ствердження у суспільстві нової мисленнєвої парадигми, що безпосередньо вплинула на проблематику сучасної світової думки.

Головна мета навчального процесу полягає в тому, щоб допомогти студентам засвоїти основоположні принципи й головні теоретичні системи нової філософії XIX ст. Також ознайомити їх з суттю й особливостями розвитку даної філософської епохи, прояснити становлення її проблематики: позитивізму, ідей неокантіанства та неогегельянства, прагматизму, ідей філософії життя А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, В. Дільтея, Г. Зіммеля, А. Бергсона, О. Шпенглера та ін.

На підґрунті основних філософських теорій розкрити загальнофілософські принципи розуміння сутності людини як основи для конкретного філософсько-історичного дослідження.

Програма курсу побудована з урахуванням досягнень сучасної філософської думки.

Навчально-методичний посібник спрямований на формування у студентів здібностей викладу та аналізу, практичного ставлення до ключових концепцій нової філософії XIX ст.

Таким чином, мета навчального процесу полягає в тому, щоб допомогти студентам засвоїти основоположні принципи й головні теоретичні системи філософії XIX ст., сприяти формуванню знань про логіку процесів і тенденції розвитку головних її концепцій.

Завдання вивчення дисципліни:

- 1) Сформуванню загальних уявлень про предмет, ознайомити з основами термінологічної, теоретичної та практичної сторони нової філософії XIX ст.;
- 2) Розширити й поглибити знання студентів про класичну і некласичну парадигми філософування, головні поняття історико-філософського дискурсу;
- 3) Поглибити знання з історії зарубіжної та вітчизняної думки XIX ст.;
- 4) Відпрацювати вміння системного аналізу понятійно-категоріального апарату філософії даного періоду, уміння застосувати діалектичний метод до історико-філософської проблематики.

Основні знання й вміння:

В результаті вивчення дисципліни студенти повинні мати **знання** про:

- проблеми розвитку й методик історико-філософського аналізу людини, питання формування й функціонування історико-філософської реальності, структури, сфер і форм існування людини;
- специфічні особливості становлення і розвитку нової філософії XIX ст.;
- ключові моменти формування класичної та некласичної парадигм та їх тематичне навантаження;
- головні праці О. Конта, Г. Спенсера, Ч. С. Пірса, С. К'єркегора, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, О. Шпенглера, К. Маркса та ін. у галузі філософської проблематики XIX ст.;
- основні концепти та філософеми й особливості їх маніфестації та конститування на різних етапах формування нової філософії XIX ст.;
- проблема статусу науки та методів наукового пізнання.

В результаті вивчення дисципліни студенти повинні **вміти**:

- застосовувати методи філософського дослідження для теоретичного аналізу різноманітних філософських проблем;
- застосовувати принципи і методи класичної і некласичної філософії для критичного осмислення процесів, які сьогодні відбуваються у галузях наукового знання та філософії;
- спираючись на здобуті знання з курсу «Нова філософія XIX ст.», активно застосовувати їх для аналізу специфічних антропологічних, історико-філософських, гносеологічних, естетичних, етичних та релігієзнавчих питань.

Розгляд цієї специфіки є центральним завданням курсу. Суттєвий акцент у програмі ставиться на опрацюванні та коментарях загальновизнаних та значущих у світовій філософській традиції праць.

Міждисциплінарні зв'язки. Курс «Нова філософія ХІХ ст.» вивчається після опанування базових філософських курсів «Німецька класична філософія», «Онтологія», «Філософія культури», «Філософія історії», містить знання з логіки, філософії культури, релігієзнавства та ін.

2. Структура та обсяг годин змістових модулів

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						Заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
л		п	лаб	інд	с.р.	л		п	лаб	інд	с.р.	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Позитивізм, неокантіанство, неогегельянство, прагматизм, філософія С. К'єркегора												
Тема 1. Загальна характеристика філософії XIX століття	10	2	2			6	2	0	0			2
Тема 2. Позитивізм	8	2	2			4	4	0	0			4
Тема 3. Неокантіанство	10	4	2			4	4	0	2			2
Тема 4. Неогегельянство	8	2	2			4	2	0	0			2
Тема 5. Прагматизм	10	2	4			4	2	0	0			2
Тема 6. Філософія С. К'єркегора	14	6	4			4	6	2	0			4
Разом за змістовим модулем 1	60	18	16			26	20	2	2			16
Змістовий модуль 2. Філософія життя												
Тема 7. Філософія життя Підтема 1. Життєва" філософія А. Шопенгауера	12	2	2			8	4	0	0			4
Підтема 2. Філософія Ф. Ніцше	12	2	2			8	4	0	2			2
Підтема 3. "Академічна" філософія життя В. Дільтея та Г. Зіммеля	12	2	2			8	4	0	0			4
Підтема 4. Філософія життя О. Шпенглера	12	2	2			8	4	2	0			2
Французьке крило філософії життя: А. Бергсон	12	2	2			8	4	0	0			4
Разом за змістовим модулем 2	60	10	10			40	20	2	2			16
Змістовий модуль 3. Марксизм та неомарксизм												
Тема 8. Філософія марксизму. Підтема 1. «Економічно-	15	2	2			11	5	2	0			3

філософські рукописи 1844 року», «До єврейського питання»												
Підтема 2. Ідея суспільного поділу праці (К. Маркс, «Німецька ідеологія», рукописи 1857- 1858рр.)	15	2	2			11	5	0	2			3
Підтема 3. Ідея праці у «Капіталі» К. Маркса	15	2	2			11	5	0	0			5
Підтема 4. Позитивістсько- натуралістична інтерпретація Марксової філософії Ф. Енгельсом. Російський тоталітарний марксизм-ленінізм	15	2	2			11	5	0	0			5
Разом за змістовим модулем 3	60	8	8			44	20	2	2			16
Всього годин	180	36	34			110	60	6	6			48

3. Зміст дисципліни «Нова філософія XIX ст.»

ПОЗИТИВІЗМ, НЕОКАНТІАНСТВО, НЕОГЕГЕЛЬЯНСТВО, ПРАГМАТИЗМ,
ФІЛОСОФІЯ С. К'ЄРКЕГОРА

Загальна характеристика філософії XIX століття

Філософська думка цього періоду представлена різноманітними філософськими напрямками, концепціями і школами: матеріалістичними й ідеалістичними, раціоналістичними й ірраціоналістичними, релігійними й атеїстичними тощо.

В цей час існують також такі філософські позиції, як саєнтизм і антисаєнтизм. Саєнтизм, орієнтований на природознавство, спирається на наукові передумови і є головним чином продовженням позитивізму. Антисаєнтизм, навпаки, має підґрунтя в ірраціональних та інтуїтивістських передумовах і положеннях. Плюралізм філософії даного періоду виражається також в тому, що з розвитком науки, культури, людського досвіду і, звичайно, самої філософії все нові й нові об'єкти стають предметом її вивчення. У свою чергу, це спричиняє збільшення числа різних філософських концепцій і теорій.

Позитивізм

Виникнення і сутність позитивізму. Претензії на роль «філософії науки».

О. Конт (1798-1857) – родоначальник позитивізму. Завдання і методи філософського дослідження. Три стадії розвитку науки і суспільства. Принципи класифікації наук. Соціологія як «соціальна фізика».

Послідовники О. Конта у Франції: Е. Літтре (1801-1881), П. Лафїт (1823-1893). Теорія культури І. Тена (1838-2893). Історія релігії Е. Ренана (1823-1892).

Основні положення позитивістської філософії Дж. С. Мілля (1806-1873). Проблема співвідношення матерії і свідомості у позитивізмі Дж. С. Мілля. Семантична теорія Дж. С. Мілля. Гносеологічний та методологічний аспекти проблеми індукції. Вчення про причинність та принцип одноманітності природи.

Г. Спенсер (1820-1903): основні положення вчення. Непізнаване і пізнаване. Предмет філософії і класифікація наук. Суть вчення про еволюцію. Закони еволюції. Формула еволюції. Еволюціонізм Г. Спенсера у соціології та психології.

Значення «першого» позитивізму у розвитку європейської науки XIX ст.

Характерні риси «другого» позитивізму Е. Маха (1836-1916) і Р. Авенаріуса (1843-1896). Філософські джерела «другого» позитивізму. Вчення Р. Авенаріуса про життєвий ряд, проєкцію та інтроекцію, принципову

координацію. Стратегія «очищення досвіду». Е. Мах про досвід як єдину реальність і нейтральні елементи досвіду. Ідейна спорідненість емпіріокритицизму та іманентної школи В. Шупте (1836-1913) та Й. Ремке (1848-1930). Конвенціоналізм А. Пуанкаре (1854-1912).

Неокантіанство

Історичні і філософські передумови виникнення неокантіанства. Раннє неокантіанство: О. Лібман (1840-1912) і гасло «Назад до Канта!»; Ф. Ланге (1828-1875) і «Робітничче питання»; Г. Гельмгольц (1821-1894), «фізіологічний ідеалізм» і його сутність.

Марбурзька школа неокантіанства – Г. Коген (1842-1918), П. Наторп (1854-1936), Е. Кассіер (1874-1945). Основна філософська проблематика. Трансцендентальний метод. Тлумачення поняття «річ у собі». Етика і етичний соціалізм неокантіанства. Завдання філософії – вивчення умов правомірності наукових положень, методологічна функція філософії, ідея як регулятивний ідеал, буття як продукт мислення. Філософія символічних форм Е. Кассієра: символічний характер пізнання; мистецтво як символічна форма.

Баденська (Фрайбурзька) школа неокантіанства – В. Віндельбанд (1848-1915), Г. Ріккерт (1863-1936), Е. Ласк (1875-1915). Основна філософська проблематика. Науки про природу і науки про культуру. Номотетичний та ідіографічний методи пізнання. Поняття культури. Філософія цінностей. Філософія історії. Історико-філософська концепція. «Фікціоналізм» Г. Файхінгера (1852-1933).

Неогегельянство

Головні чинники виникнення і сутність неогегельянства.

Ідея Абсолюту і гармонії суперечностей. Діалектика Ф. Бредлі (1846-1924). Філософська теорія держави Б. Бозанкета (1848-1932). Д. Ройс (1855-1916) – представник американського крила неогегельянства. Д. Мак-Таггарт (1866-1925) і його вчення про дух як субстанцію. «Історизм» концепції Р. Дж. Колінгвуда (1889-1943).

Італійське неогегельянство. Філософія духу, філософія практики та філософія історії Б. Кроче (1866-1952). Логіка і вчення про інтуїцію. «Актуальний» ідеалізм Дж. Джентіле (1875-1943). Реальність як «творчий розум». Соціальне вчення. Індивід і спільнота.

Німецьке неогегельянство: Р. Кронер (1884-1974), А. Ліберт (1878-1948) та інші. Критичне та ірраціоналістичне тлумачення гегелівської діалектики. «Трагічна» діалектика А. Ліберта.

Подальша ірраціоналізація вчення Гегеля у французькому неогегельянстві: Ж. Вааль (1888-1874), О. Кожев (1902-1968), Ж. Іпполіт (1907-1968).

Прагматизм

Ч. С. Пірс (1839-1914) - засновник прагматизму. Виникнення та основні ідеї прагматизму. Проблема співвідношення сумніву-віри і дії. Принципи дослідження. Основне призначення мислення. Методи закріплення вірувань. "Принцип Пірса". Теорія значення. Проблема істини. Пірс як учений. Семіотика.

Популяризація ідей прагматизму в працях В. Джеймса (1842-1910). Тлумачення досвіду і практики. Істина як корисність. Етичне вчення. Розуміння сутності історичного процесу. Обґрунтування релігії. Подальша еволюція ідей прагматизму.

Філософія С. К'єркегора

С. К'єркегор (1813-1855) - попередник філософії існування. Критика принципу об'єктивності пізнання й антропологізм його концепції. Іронія як спосіб людського існування. Романтичний естетизм як життєва позиція. Людське існування і суб'єктивний ("особистісний") характер істини. Поняття «існуючого мислителя». Віра як парадокс. Авраам – «лицар віри».

Значення ідей С. К'єркегора для подальшого розвитку західної філософської думки.

Філософія життя

"Життєва" філософія Артура Шопенгауера.

Філософські попередники, соціальний сенс і гносеологічні корені філософії життя.

Раціоналізм та ірраціоналізм, раціональне та ірраціональне.

А. Шопенгауер (1788-1860): життя і творчість. Теоретичні джерела філософських поглядів, формування світогляду. Основні ідеї докторської дисертації. Світ як воля та уявлення. Вчення про "майю", волюнтаризм і песимізм.

Мистецтво і мораль як засоби подолання трагізму життя. Місце А. Шопенгауера в історії філософії і культурі.

Філософія Фрідріха Ніцше

Життя і творчість Ф. Ніцше (1844-1900). Філософська еволюція. Уявлення про пізнання, розуміння науки.

Головні рубрики філософії Ф. Ніцше: нігілізм, переоцінка усіх цінностей, воля до влади, вічне повернення того ж самого, надлюдина, «смерть Бога». Відношення до релігії і моралі. Філософія Ф. Ніцше і культура. Творчість Ф. М. Достоєвського і Ф. Ніцше в тлумаченні Л. Шестова. Значення і розвиток ідей Ф. Ніцше в сучасній західній філософії.

"Академічна" філософія життя Вільгельма Дільтея та Георга Зіммеля

Психологізм і суб'єктивізм в тлумаченні "життя" В. Дільтея (1833-1911). Протиставлення "наук про природу" "наукам про дух". Пізнання духовних явищ і проблема історичного пізнання. Філософія і світогляд. Методологія. Історико-філософська концепція В. Дільтея. Філософія культури і тлумачення "життя" у Г. Зіммеля (1858-1918).

Філософія життя Освальда Шпенглера

О. Шпенглер (1880-1936) як представник філософії життя. Песимістична концепція філософії історії. Вчення про розвиток суспільства, пізнання, культури. Поняття "душа культури", "закони науки", "доля".

Теорія суспільного кругообігу. Людина і техніка. "Пруський соціалізм" О. Шпенглера.

Вплив філософії життя О. Шпенглера на подальший розвиток західноєвропейської філософської думки.

Французьке крило філософії життя: А. Бергсон

А. Бергсон (1859-1941) – французький представник філософії життя. Вчення про інтелект та інтуїцію, час і тривалість. Поняття творчої еволюції і "життєвого пориву" у філософській концепції А. Бергсона.

Місце і значення філософії А. Бергсона в культурному житті Франції, вплив його ідей на літературу, мистецтво, політику.

Філософія марксизму

«Економічно-філософські рукописи 1844 року», «До єврейського питання»

Проблема людського буття («матерія» як неорганічне тіло людини). Світ (природа) у теоретичному відношенні є частиною людської свідомості, а у практичному відношенні є частиною людської практики. Три форми комунізму.

Паралель між релігійним відчуженням та відчуженням суспільно-економічним. Концепція взаємозв'язку між іудаїзмом, християнством та сучасним капіталістичним світом.

Ідея суспільного поділу праці (К. Маркс, «Німецька ідеологія», рукописи 1857-1858рр.).

К. Маркс про сутність праці. Поняття «суспільної свідомості» та «суспільного буття». Закон співвідношення суспільних сил та виробничих відносин. Проблема свободи як вільного розвитку родової сутності. Суспільний поділ праці. Процес економічного відчуження.

Світовий ринок як відчужена форма універсалізму. Гроші як форма мінової вартості. Критика грошово-товарної економіки.

Соціальна філософія К. Маркса. Ідея історії у Маркса. Критика гегелівського розуміння історичного процесу. Маркс про розвиток матеріалістичних вчень в історії філософії. Роль пролетаріату у розвитку суспільства. Вчення про суспільно-економічну формацію. Основні типи формацій.

Ідея праці у «Капіталі» К. Маркса

Ідея праці як сутнісного вияву практики. Процеси «опредметнення» і «розпредметнення» праці. Соціальні («надчуттєві») та природні («чуттєві») властивості товару. Вартість як сутнісна соціальна властивість товарів. Таємниця експлуатації (додаткова вартість).

Західний марксизм

Абсолютний історизм А. Грамши: акцент на культурологічній проблематиці. Неомарксизм Франкфуртської школи (М.Хоркхаймер, Т.Адорно, Ю.Хабермас, Г.Маркузе). Екзистенційно-феноменологічний напрям (Ж.-П.Сартр). Фрейдомарксизм (Е.Фромм). Філософія надії і романтичного утопізму (Е.Блох). Структурний марксизм Л. Альтюссера. Спроба оновлення марксизму у «Історії і класовій свідомості» Д. Лукача.

Позитивістсько-натуралістична інтерпретація Марксової філософії Ф. Енгельсом. Російський тоталітарний марксизм-ленінізм.

Ф. Енгельс про основне питання філософії, про роль праці в походженні людини. Співвідношення понять «матерія» та «свідомість». Зведення Енгельсом філософії до науки.

Виклад марксистського вчення у праці Г. Плеханова «До питання про розвиток моністичного погляду на історію». Редукція Марксового матеріалізму до натуралістично-механістичної форми. Вчення В. Леніна про «партійність» філософії та ідеологічну боротьбу. Проголошення діалектичного матеріалізму «вищою» формою філософії («Дитяча хвороба «лівизни» у комунізмі»).

Головні риси «марксизму-ленінізму» в СРСР. Ленінізм та сталінізм: проблема спадковості. Сталінський марксизм як цілісний погляд на світ:

діалектичний та історичний матеріалізм; чотири головні риси діалектики та три головні риси матеріалізму. Крах тоталітарної системи в СРСР.

4. Тематика і зміст лекцій

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Позитивізм, неокантіанство, неогегельянство, прагматизм, філософія С. К'єркегора

Тема 1. Загальна характеристика філософії XIX століття.

Тема 2. Позитивізм.

Тема 3. Неокантіанство.

Тема 4. Неогегельянство.

Тема 5. Прагматизм.

Тема 6. Філософія С. К'єркегора.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Філософія життя

Тема 7. Філософія життя

Підтема 1. "Життєва" філософія Артура Шопенгауера.

Підтема 2. Філософія Фрідріха Ніцше.

Підтема 3. "Академічна" філософія життя Вільгельма Дільтея та Георга Зіммеля.

Підтема 4. Філософія життя Освальда Шпенглера.

Підтема 5. Французьке крило філософії життя: А. Бергсон.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

Марксизм та неомарксизм.

Тема 8. Філософія марксизму.

Підтема 1. «Економічно-філософські рукописи 1844 року», «До єврейського питання».

Підтема 2. Ідея суспільного поділу праці (К. Маркс, «Німецька ідеологія», рукописи 1857-1858рр.).

Підтема 3. Ідея праці у «Капіталі» К. Маркса.

Підтема 4. Позитивістсько-натуралістична інтерпретація Марксової філософії Ф. Енгельсом. Російський тоталітарний марксизм-ленінізм. Неомарксизм А. Грамши, Г.Маркузе, Ж.-П.Сартра, Л. Альтюссера, Д. Лукача та ін.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Тема 1. Загальна характеристика філософії XIX століття

Лекція 1

Логіка викладу:

1. Мета курсу «Нова філософія XIX століття». Головні риси філософських вчень першої половини XIX ст.
2. Особливості і головні тенденції, властиві західній філософії у другій половині XIX ст.
3. Науковий і філософський, раціональний, ірраціональний та релігійний типи знання, їх реальне співвідношення. Вирішення цих проблем провідними філософськими школами.

Рекомендована література

1. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. - Т. 4. - С. 278-280.
2. Табачковский В.Г. Проблема "практика-культура" в классической и современной философии // Буржуазные концепции культуры: кризис методологии. - К., 1980. - С. 184-224.
3. Бакрадзе К.С. Очерки по истории новейшей и современной буржуазной философии // Бакрадзе К.С. Избранные труды: В 4 т. - Т. 3. - Тбилиси, 1973.-С. 217-297.
4. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988. – С. 179-219.
5. Хьюбшер А. Мыслители нашего времени. - М., 1994.
6. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи.
7. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. - М-, 1991.

Тема 2. Позитивізм

Лекція 2

Логіка викладу:

1. Виникнення і сутність позитивізму. Претензії на роль «філософії науки».
2. Принципи класифікації наук О. Конта. Завдання і методи філософського дослідження.
3. Основні положення вчення Г. Спенсера. Непізнаване і пізнаване. Предмет філософії і класифікація наук. Суть вчення про еволюцію.

4. Філософські джерела «другого» позитивізму. Вчення Р. Авенаріуса про життєвий ряд. Е. Мах про досвід як єдину реальність і нейтральні елементи досвіду.

Рекомендована література

1. Конт О. Дух позитивной философии. - СПб., 1910.
2. Конт О. Курс позитивной философии // Родоначальники позитивизма. - СПб., 1912. - Вып.4-5.
3. Мах Э. Анализ ощущений и отношение физического к психологическому. - М., 1907.
4. Милль Дж. С. Огюст Конт и позитивизм. - М., 1897.
5. Спенсер Г. Основные начала. - СПб., 1897.
6. Спенсер Г. Синтетическая философия. - К., 1997.

Тема 3. Неокантианство

Лекція 4. Марбургська школа неокантианства

Логіка викладу:

1. Історичні і філософські передумови виникнення неокантианства. Раннє неокантианство: О. Лібман, Ф. Ланге, Г. Гельмгольц.
2. Філософські погляди Г. Когена, П. Наторпа, Е. Кассірера. Основна філософська проблематика. Трансцендентальний метод. Тлумачення поняття «річ у собі».
3. Етика й етичний соціалізм неокантианства.

Рекомендована література

1. Кассирер Э. Жизнь и учение Канта. - СПб., 1997. - С. 7-376.
2. Наторп П. Кант и Марбургская школа // Новые идеи в философии. - СПб, 1913. - Сб.5. - С. 93-132.
3. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988. - С. 118-152.
4. Кант и кантианцы. Критические очерки одной философской традиции. - М., 1978. - С. 10-253, 317-358.
5. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. - Т. 4. - С. 278-280.
6. Табачковский В.Г. Проблема "практика-культура" в классической и современной философии // Буржуазные концепции культуры: кризис методологии. - К., 1980. - С. 184-224.
7. Философия Канта и современный идеализм. - М., 1987. - С. 3-49.

8. Кассирер Э. Лекции по философии и культуре // Культурология: XX век. Антология. - М., 1995. - С. 104-162.
9. Кассирер Э. Философия символических форм: Введение и постановка проблемы // Там же. - С. 163-212.
10. Кассирер Э. Логика наук о культуре // Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. - М., 1998. - С. 7-154.
11. Кассирер Э. Натуралистическое и гуманистическое обоснование культуры // Там же. - С. 155-182.
12. Кассирер Э. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры // Там же. - С. 440-722.

Лекція 4. Баденська школа неокантіанства

Логіка викладу:

1. Основна філософська проблематика В. Віндельбанда, Г. Ріккерта, Е. Ласка. Науки про природу і науки про культуру.
2. Генералізуючий та індивідуалізуючий методи пізнання. Поняття культури. Філософія цінностей.
3. Філософія історії. Історико-філософська концепція В. Віндельбанда.

Рекомендована література

1. Виндельбанд В. История и естествознание // Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи. - СПб., 1904. - С. 313-333.
2. Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи // Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. - М., 1995. - С. 22-58.
3. Риккерт Г. О понятии философии // Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. - М., 1998. - С. 13-42.
4. Риккерт Г. О понятии философии // Риккерт Г. Философия жизни. - К., 1998. - С. 445-483.
5. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре // Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. - М., 1998. - С. 43-128.
6. Риккерт Г. О системе ценностей // Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. - М., 1998. - С. 13-42, 363-391.
7. Хайдеггер М. Феноменология и трансцендентальная философия ценности. - К., 1996.
8. Бакрадзе К.С. Очерки по истории новейшей и современной буржуазной философии // Бакрадзе К.С. Избранные труды : В 4 т. - Т. 3. - Тбилиси, 1973. - С. 217-297.
9. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988. - С. 152-179.

10. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. -Т. 4. - С. 282-285, 291-293.
11. Виндельбанд В. Платон // Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. - М., 1995. - С. 364-507.
12. Виндельбанд В. От Канта до Ницше. - М., 1998. - С. 7-180, 413-468.

Тема 4. Неогегельянство

Лекція 5

Логіка викладу:

1. Виникнення і сутність неогегельянства.
2. Ідея Абсолюту і гармонії суперечностей. Діалектика Ф. Бредлі, філософська теорія держави Б. Бозанкета. Вчення Д. Мак-Таггарта про дух як субстанцію. «Історизм» концепції Дж. Р. Колінгвуда.
3. Італійське неогегельянство. Філософія духу, філософія практики та філософія історії Б. Кроче. Логіка і вчення про інтуїцію. «Актуальний» ідеалізм Д. Джентіле. Реальність як «творчий розум». Соціальне вчення.
4. Німецьке неогегельянство: Р. Кронер, А. Ліберт та інші. Критичне та ірраціоналістичне тлумачення гегелівської діалектики. «Трагічна» діалектика А. Ліберта.

Рекомендована література

1. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988. – С. 179-219.
2. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. -Т. 4.
3. Культурология. XX век. Антология. - М., 1995.
4. Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. - М., 1980.
5. Философский энциклопедический словарь. - М., 1999.
6. Хюбшер А. Мыслители нашего времени. - М., 1994.
7. Рассел Б. История западной философии. – К.: Основы.

Тема 5. Прагматизм

Лекція 6

Логіка викладу:

1. Ч. С. Пірс - засновник прагматизму. Виникнення та основні ідеї прагматизму. Проблема співвідношення сумніву-віри і дії. Дослідження. Основне призначення мислення. Методи закріплення вірувань. "Принцип Пірса". Теорія значення та проблема істини. Семіотика.
2. Популяризація ідей прагматизму в працях В. Джеймса (1842-1910). Тлумачення досвіду і практики. Істина як корисність. Етичне вчення. Розуміння сутності історичного процесу. Обґрунтування релігії. Подальша еволюція ідей прагматизму.

Рекомендована література

1. Джеймс В. Многообразие религиозного опыта - СПб., 1992.
2. Джеймс У. Прагматизм. Новое название для некоторых старых методов мышления. - К., 1995. - С. 3-154.
3. Джеймс У. Прагматизм. Новое название для некоторых старых методов мышления // Джеймс У. Воля к вере. - М., 1997. - С. 207-324.
4. Джеймс У. Воля к вере и другие очерки популярной философии // Джеймс У. Воля к вере. - М., 1997. - С. 3-206.
5. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988. - С. 460-514.
6. Мельвиль Ю.К. Чарльз Пирс и прагматизм. - М., 1968. - С. 249-333.
7. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. - Т. 4. - С. 314-330.
8. Эбер М. Прагматизм. Исследование его различных форм // Джеймс У. Прагматизм. - К., 1995. - С. 155-240.
9. Юшкевич П. О прагматизме // Джеймс У. Прагматизм. - К., 1995. - С. 241-282.

Тема 6. Філософія С. К'єркегора

Лекція 7. С. К'єркегор і передумови екзистенціалізму як філософської течії

Логіка викладу:

1. С. К'єркегор (1813-1855) - попередник філософії існування. Критика принципу об'єктивності пізнання й антропологізм.
2. Критика С. К'єркегором об'єктивно-наукового мислення (Гегель).
3. «Абстрактний» та «існуючий» мислитель.

Рекомендована література

1. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988. – С. 221-244.
2. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. -Т. 4.
3. Философский энциклопедический словарь. - М., 1999.
4. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995.
5. Гайденко П.П. Трагедия эстетизма. Опыт характеристики миросозерцания Сёрена Киркегора. - М., 1970.
6. Гайденко П.П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века. - М., 1997.
7. Подорога В. Выражение и смысл: Ландшафтные миры философии. – М., 1995. – С. 39-141.
8. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М., 1993.
9. Кьеркегор С. Наслаждение и долг. – К., 1994.

Лекції 8-9. Основні ідеї філософії С. К'єркегора

Логіка викладу:

1. Людське існування і суб'єктивний ("особистісний") характер істини.
2. Іронія як спосіб людського існування.
3. Романтичний естетизм як життєва позиція.
4. Етична свідомість та акт вибору як народження особистості.
5. Страх та «воля до відчаю».
6. Лицар віри Авраам та релігія абсурду.

Рекомендована література

1. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988. – С. 221-244.
2. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. -Т. 4.
3. Философский энциклопедический словарь. - М., 1999.
4. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1996.
5. Гайденко П. П. Трагедия эстетизма. Опыт характеристики миросозерцания Серена Киркегора. - М., 1970.
6. Гайденко П.П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века. - М., 1997.
7. Подорога В. Выражение и смысл: Ландшафтные миры философии. – М., 1995. – С. 39-141.
8. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М., 1993.
9. Кьеркегор С. Наслаждение и долг. – К., 1994.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Тема 7. Філософія життя

Підтема 1. «Життєва філософія» А. Шопенгауера

Лекція 10

Логіка викладу:

1. Філософські попередники, соціальний сенс і гносеологічні корені «філософії життя». Раціоналізм та ірраціоналізм, раціональне та ірраціональне.
2. Теоретичні джерела філософських поглядів, формування світогляду А. Шопенгауера.
3. Світ як воля та уявлення. Вчення про "майю", волонтаризм і песимізм.
4. Мистецтво і мораль як засоби подолання трагізму життя. Місце А. Шопенгауера в історії філософії і культурі.

Рекомендована література

1. Шопенгауэр А. О четвероюком корне закона достаточного основания. Философское исследование // Шопенгауэр А. О четвероюком корне... Мир как воля и представление. Критика кантовской философии. - М., 1993. -ТІ.- С. 5-124.
2. Шопенгауэр А. О четвероюком корне закона достаточного основания. Философское исследование // Шопенгауэр А. Афоризмы и максимы: Соч. - М., Харьков, 1998. - С. 11-160.
3. Шопенгауэр А. Введение в философию // Шопенгауэр А. Об интересном. - М., 1997. - С. 15-67.
4. Шопенгауэр А. Новые паралипомены: отдельные, но систематически изложенные мысли о разного рода предметах (1810-1860) // Там же.
5. Быховский Б.З. Шопенгауэр. - М., 1975. - С. 6-38.
6. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX в. - М., 1988. - С. 244-250.
7. Мудрагей Н.С. Рациональное и иррациональное. Историко-теоретический очерк. - М., 1985. - С. 6-67.
8. Шопенгауэр А Мир как воля и представление. - М., 1992. - С. 37-183.

Підтема 2. Філософія Фрідріха Ніцше

Лекція 11

Логіка викладу:

1. Життя і творчість Ф. Ніцше (1844-1900). Філософська еволюція поглядів.
2. Уявлення про пізнання, розуміння ролі і місця науки.
3. Ідея переоцінки всіх цінностей. Воля до влади.
4. Ідея вічного повернення. Вчення про надлюдину.
5. Ставлення до релігії і моралі. Філософія Ф. Ніцше і культура.
6. Філософія Ф. Ніцше у сприйнятті російської інтелігенції.
7. Значення і розвиток ідей Ф. Ніцше в сучасній світовій філософії.

Рекомендована література

1. Аствацатуров А. Три великие книги Фридриха Ницше // Ницше Ф. Стихотворения. Философская проза. - СПб., 1993. - С. 22-60.
2. Цвейг С. Борьба с демоном; Гельдерлин. Клейст. Ницше. - М., 1992.-С. 225-291.
3. Хайдеггер М. Европейский нигилизм // Хайдеггер М. Время и бытие. - М., 1993. - С. 63-176.
4. Хайдеггер М. Слова Ницше "Бог мертв" // Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. - М., 1993. - С. 168-217.
5. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. - М., 1990. - С. 166-179.
6. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988. - С. 287-331.
7. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого // Ницше Ф. Соч. в 2 т. - М., 1990, - Т. 2. - С. 5-237.
8. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Книга для всіх і ні для кого. - К., 1993. - С. 8-326.
9. Ялом И. Когда Ницше плакал. - М., 2005.
10. Подорога В.А. Выражение и смысл. - М., 1995. - С. 141-245.
11. Ницше Ф. Философия в трагическую эпоху Греции // Ницше Ф. Философия в трагическую эпоху. - М., 1994. - С. 192-253.
12. Ницше Ф. Шопенгауэр как воспитатель // Ницше Ф. Странник и его тень. - М., 1994. - С. 7-79.
13. Ницше Ф. Рихард Вагнер в Байрейте // Там же. - С. 80-142.
14. Ницше Ф. Рождение трагедии, или эллинство и пессимизм // Ницше Ф. Соч.: В 2 т. - М., 1990. - Т. 1. - С.47-157.
15. Фридрих Ницше и русская религиозная философия: Переводы, исследования, эссе философов "серебряного века": В 2 т. - Минск; М., 1996.
16. Ясперс К. Ницше и христианство. - М., 1994.
17. Вересаев В.В. Живая жизнь. - М., 1991. - С. 190-289.
18. Галеви Д. Жизнь Фридриха Ницше. - Рига, 1991.
19. Лу Андреас-Саломе. Фридрих Ницше в своих произведениях // Фридрих Ницше и русская религиозная философия: Переводы, исследования, эссе философов "серебряного века": В 2 т. — Минск: М., 1996.-т.2.-с.463-527.

Підтема 3. «Академічна» філософія життя В. Дільтея та Г. Зіммеля

Лекція 12

Логіка викладу:

1. Психологізм і суб'єктивізм у тлумаченні "життя" В. Дільтея. Співвідношення "наук про природу" і "наук про дух".
2. Пізнання фізичних явищ і проблема історичного пізнання. Філософія і світогляд. Проблема методології.
3. Історико-філософська концепція В. Дільтея.
4. Філософія культури і тлумачення "життя" у філософії Г. Зіммеля.
5. Соціальне вчення Г. Зіммеля.

Рекомендована література

1. Дильтей В. Сущность философии // Философия в систематическом изложении. - СПб., 1909. - С. 1-70.
2. Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах // Культурология: XX век. Антология. - М., 1995. -С. 213-255.
3. Дильтей В. наброски к критике исторического разума // Вопр. философии. - 1988. - № 4. - С. 135-152
4. Дильтей В. Введение в науки о духе // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. Трактаты, статьи, эссе. - М., 1987.-С. 108-142.
5. Дильтей В. Виникнення герменевтики // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія : Навч. посібник. - К... 1996. -С 31-60.
6. Герменевтика: история и современность: Критические очерки. - М, 1985.-С. 97-120.
7. Зотов А.Ф.. Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988. - С. 331-372.
8. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики. В 2-х т. – К., 2000. – С. 205-227.
9. Зиммель Г. Понятие и трагедия культуры // Зиммель Г. Избранное. - М., 1996. - Т.1. - С. 445-474.
10. Зиммель Г. О сущности культуры // Там же. - С. 475-482.
11. Зиммель Г. Изменение форм культуры // Там же. - С. 483-488.
12. Зиммель Г. Кризис культуры // Там же - С. 489-493.
13. Зиммель Г. Конфликт современной культуры // Там же. - С.494-516.
14. Зиммель Г. Созерцание жизни. Четыре метафизические главы // Зиммель Г. Избранное. - М., 1996. - Т. 2. - С.7-185.
15. Ионин Л.Г. Георг Зиммель-социолог. - М., 1981.

Підтема 4. Філософія О. Шпенглера

Лекція 13

Логіка викладу:

1. Песимістична концепція філософії історії.
2. Вчення про розвиток суспільства, пізнання, культури.
3. Поняття "душа культури", "закони науки", "доля".
4. Теорія суспільного кругообігу. Людина і техніка. "Пруський соціалізм" О. Шпенглера.
5. Вплив філософії життя на подальший розвиток західноєвропейської філософської думки.

Рекомендована література

1. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность. - М., 1993. - С. 124-200, 248-322, 345-387.
2. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. - М., 1998 - С. 5-17, 193-339, 529-539.
3. Шпенглер О. Пессимизм ли это? // Новые идеи в философии. Ежегодник философского общества СССР. - М., 1991.
4. Шпенглер О. Человек и техника // Культурология: XX век. Антология. - М.: 1995. - С. 454-494.
5. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М., 1991. - С. 27-286.
6. Гайденко П.П. Категория времени в буржуазной европейской философии истории XX века // Философские проблемы исторической науки. - М., 1969. - С. 251-258.
7. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. - М., 1991.
8. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988. - С. 413-459.
9. Европейский альманах. История. Традиция. Культура. – М., 1991. -С. 47-89.
10. Свасьян К.А. Освальд Шпенглер и его реквием по Западу // О.Шпенглер. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность. - М., 1993. - С. 5-122.
11. Тавризян Г.М. О.Шпенглер, Й.Хейзинга: две концепции кризиса культуры. - М., 1988.

Підтема 5. Французьке крило філософії життя: А. Бергсон

Лекція 14

Логіка викладу:

1. Вчення А. Бергсона про інтелект та інтуїцію, час і тривалість.
2. Поняття творчої еволюції" і "життєвого поривання" у філософській концепції А. Бергсона.
3. Ідеї моральної та релігійної діяльності людини в роботі А. Бергсона «Два джерела моралі і релігії».
4. Місце і значення філософії А. Бергсона у культурному житті Франції, вплив його ідей на літературу, мистецтво, політику.

Рекомендована література

1. Бергсон А. Опыт о непосредственных данных сознания // Бергсон А. Собр. соч.: В 4 т. - М., 1992. - Т. 1. - С. 45-155.
2. Бергсон А. Материя и память // Там же. - С. 157-327.
3. Бергсон А. Материя и память // Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память. - Минск, 1999. - С. 413-668.
4. Бергсон А. Непосредственные данные сознания // Там же. - С. 669-924.
5. Бергсон А. Введение в метафизику // Там же. - С. 1172-1222.
6. Бергсон А. Психофизический параллелизм и позитивная метафизика // Там же. - С. 1223-1277.
7. Асмус В.Ф. Проблема интуиции в философии и математике. М., 1965.-С. 152-197.

Змістовий модуль 3

Тема 8. Марксизм та неомарксизм

Підтема 1. «Економічно-філософські рукописи 1844р.», «До єврейського питання»

Лекція 15

Логіка викладу:

1. Головні ідеї роботи «Економічно-філософські рукописи 1844 року».
2. Світ (природа) у теоретичному відношенні як частина людської свідомості, а у практичному відношенні як частина людської практики.
3. Три форми комунізму (за К. Марксом).
  1. Паралель між релігійним відчуженням та відчуженням суспільно-економічним.
  2. Концепція взаємозв'язку між іудаїзмом, християнством та сучасним капіталістичним світом.

Рекомендована література

1. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 42.
2. Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. - К., 1973.
3. Маркс К. Различия между натурфилософией Демокрита и натурфилософией Эпикура // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. - Т. 40.
4. Булатов М. Про сучасне розуміння історії діалектики // Філософські студії Київського університету. - К., 1995. - Вип. 1.
5. Нарский И.С. Отчуждение и труд. - М., 1983.
6. Кушаков Ю.В. Карл Маркс і кінець німецької класичної філософії // Дні науки-1997: Матер. наук. доп. та вист. студ., асп., викл., докт. - К., 1997.
7. Лапин Н.И. Молодой Маркс. - М., 1963.
8. Маркович А. Маркс об отчуждении // Вопр. философии. - 1989. -№ 9.
9. Валевський О.Л. Діамат як явище філософської культури // Філософ. і соціол. думка. - 1992. - № 3.
10. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. - К., 1999.
11. Поппер К. Злиденність історизму (фрагменти) // Філософ. і соціолог. думка. - 1990. - № 9.
12. Фромм Э. Концепция человека у К.Маркса // Фромм Э. Душа человека. - М., 1992.

Підтема 2. Ідея суспільного поділу праці (К. Маркс, «Німецька ідеологія», рукописи 1857-1858рр.)

Лекція 16

Логіка викладу:

1. К. Маркс про сутність праці.
2. Поняття «суспільної свідомості» та «суспільного буття».
3. Закон співвідношення суспільних сил та виробничих відносин.
4. Проблема свободи як вільного розвитку родової сутності.
5. Суспільний поділ праці.
6. Процес економічного відчуження.
7. Світовий ринок як відчужена форма універсалізму.
8. Гроші як форма мінової вартості.
9. Критика грошово-товарної економіки.

Рекомендована література

1. Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія // Маркс К., Енгельс Ф. Твори, -Т. 3.
2. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій : У 2 т. - К., 1993. - Т. 1., розд. 1, § 3.

3. Бубер М. Проблема человека // Бубер М. Два образа веры. - М., 1995.-С. 158-191.
4. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. - К., 1999..
5. Гранин Ю.Д. Марксизм: утопия или научный проэкт? // Филос науки. - 1991. - № 3. - С. 3-17.
6. История диалектики. Немецкая классическая философия. - М., 1978.
7. Маркович А. Маркс об отчуждении // Вопр. философии. - 1989.
8. Новгородцев П.И. Об общественном идеале. - М., 1991.
9. Реале Д, Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. - Т. 4.- Гл. 4.

Підтема 3. Ідея праці у «Капіталі» К. Маркса

Лекція 17

Логіка викладу:

1. «Ідея праці як сутнісного вияву практики.
2. Процеси «опредметнення» і «розпредметнення» праці.
3. Соціальні («надчуттєві») та природні («чуттєві») властивості товару.
4. Вартість як сутнісна соціальна властивість товарів.
5. Проблема експлуатації (додаткова вартість).

Рекомендована література

1. Маркс К. Капітал. Том 1 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 23.
2. Маркс К. Капітал. Том 3 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 25.
3. Маркс К. Критика Готської програми // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 19.
4. Бойченко І. В. Філософія історії. - К., 2000.
5. Габермас Ю. Роль філософії у марксизмі // Філософські студії. Спеціальний випуск журналу "Тенета". - К., 1999.
6. Гранин Ю.Д. Марксизм: утопия или научный проэкт? // Филос. науки. - 1991. - № 3.
7. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. - К., 1999.
8. Кушаков Ю.В. Карл Маркс і кінець німецької класичної філософії // Дні науки-1997: Матер. наук. доп. та вист. студ., асп., викл., докт. - К., 1997.
9. Нарский И.С. Отчуждение и труд. - М., 1983.
10. Норт Г. Марксова релігія революції. - Екатеринбург, 1994.
11. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги ; В 2 т. - К, 1995. - Т. 2.
12. Поппер К. Злиденність історизму (фрагменти) // Філософ і соціол. думка. - 1990. - № 9.

13. Реале Д, Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. - Т. 4.- Гл. 4.
14. Формации или цивилизации? Материалы круглого стола // Вопр. философии. - 1989. - № 10.
15. Фромм Э. Концепция человека у К.Маркса // Фромм Э. Душа человека. - М., 1992.
16. Фромм Э. Из плена иллюзий. Как я столкнулся с Марксом // Фромм Э. Душа человека. - М., 1992.

Підтема 4. Позитивістсько-натуралістична інтерпретація Марксової філософії Ф. Енгельсом. Російський тоталітарний марксизм-ленінізм.

Лекція 17

Логіка викладу:

1. Ф. Енгельс про основне питання філософії.
2. Ф. Енгельс про роль праці в походженні людини.
3. Співвідношення понять «матерія» та «свідомість».
4. Спроба зведення Енгельсом філософії до науки.
5. Виклад марксистського вчення у праці Плеханова «До питання про розвиток моністичного погляду на історію».
6. Редукція Марксового матеріалізму до натуралістично-механістичної форми.
7. Вчення В. Леніна про «партійність» філософії та ідеологічну боротьбу.
8. Проголошення діалектичного матеріалізму «вищою» формою філософії (В.Ленін, «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі»).

Рекомендована література

1. Ленін В.І. Матеріалізм та емпіріокритицизм // Ленін В.І. Пов. збір. тв. - 5-е вид. - Т. 18.
2. Ленін В.І. Філософські зошити // Ленін В.І. Пов. збір. тв. - Т. 29.
3. Ленін В.І. Про значення войовничого матеріалізму. - К., 1974.
4. Плеханов Г.В. К вопросу о развитии монистического взгляда на природу // Избранные философские произведения. - М., 1956.
5. Сталин Й.В. Питання ленінізму. - К., 1953.
6. Сталин И.В. О диалектическом и историческом материализме (§ 2) // История ВКБ(б). Краткий курс. - М., 1945.
7. Андерсон П. Размышления о западном марксизме. На путях исторического материализма. - М., 1991.

8. Асмус В.Ф. Маркс и буржуазный историзм // Асмус В.Ф. Избранные философские труды. - М., 1971. -Т. 2.
9. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. - М., 1990.
10. Бессонов Б.Н., Нарский И.С. Дьердь Лукач. - М., 1989.
11. Бичко І. В. Від сталінізму до гуманізму. - К., 1988.
12. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. - К., 1999.
13. Гранин Ю.Д. Марксизм: утопия или научный проэкт? // Филос науки. - 1991. - № 3.
14. де Трасси, А.-Д. "Элементы идеологии" // "Метафизические исследования". - СПб, 1999.
15. Єременко О.М. Багатовимірність історії // Філософ. і соціол, думка. - 1991.- №12.
16. Зеньковский В.В. История русской философии: В 2 т. - Париж, 1989. -Т. 2.
17. Ильенков Э.В. Маркс и западный мир // Вопр. философии. -1988. -№10.
18. Лукач Д. Ленин. Исследовательский очерк о взаимосвязи его идей. - М., 1990.
19. Марксистская философия в XIX веке. - М., 1979.
20. Ойзерман Т.И. Формирование философии марксизма. - М., 1974.
21. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги; В 2 т. - К, 1995. - Т. 2.
22. Реале Д, Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. - Т. 4.- Гл. 4.
23. Сартр Ж.-П. Марксизм и экзистенциализм // Сартр Ж.-П. Тошнота. Избр. произведения. - М., 1994.
24. Хофман Дж. Марксизм и теория "праксиса". - М., 1978.

5. Теми, зміст та методичні рекомендації до семінарських занять

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

- Тема 1. Загальна характеристика філософії XIX століття.
- Тема 2. Позитивізм.
- Тема 3. Неокантіанство.
- Тема 4. Неогегельянство.
- Тема 5. Прагматизм.
- Тема 6. Філософія С. К'єркегора.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

- Тема 7. Філософія життя
  - Підтема 1. "Життєва" філософія Артура Шопенгауера.
  - Підтема 2. Філософія Фрідріха Ніцше.
  - Підтема 3. "Академічна" філософія життя Вільгельма Дільтея та Георга Зіммеля.
  - Підтема 4. Філософія життя Освальда Шпенглера.
  - Підтема 5. Французьке крило філософії життя: А. Бергсон.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

- Тема 8. Філософія марксизму.
  - Підтема 1. «Економічно-філософські рукописи 1844 року», «До єврейського питання».
  - Підтема 2. Ідея суспільного поділу праці (К. Маркс, «Німецька ідеологія», рукописи 1857-1858рр.)
  - Підтема 3. Ідея праці у «Капіталі» К. Маркса.
  - Підтема 4. Позитивістсько-натуралістична інтерпретація Марксової філософії Ф. Енгельсом. Російський тоталітарний марксизм-ленінізм.

Змістовий модуль 1

Тема 1. Позитивізм, неокантіанство, неогегельянство, прагматизм, філософія С. К'єркегора

Методичні рекомендації

Мета заняття: розкрити передумови виникнення і формування засад нової філософії XIX ст. Проаналізувати головні течії тогочасної філософської думки, впливові філософеми та вузлові поняття.

На думку К. Маркса, будь-яка філософія є духовною квінтесенцією своєї доби. Образ епохи охоплюється сукупною думкою (якою і є філософія) у формі засадничих принципів і ідей. Філософія XIX століття включає в себе величезне різноманіття напрямів, шкіл і концепцій. У ній представлені течії, які продовжують традиції класичної філософії (неогегельянство, неокантіанство, неотомізм та ін.), і такі, що є абсолютно новими. Протиборство і взаємодія різноманітних філософських вчень складає багатий зміст духовної думки XIX століття.

Аналізуючи вищезгадане явище, можна помітити, що західноєвропейська філософія XIX ст. являє собою сукупність різноманітних напрямків і шкіл, але домінуючим в ній були ряд тенденцій. Одні філософи (О. Конт, Дж. С. Мілль, Г. Спенсер та ін.) продовжували відстоювати і наповнювати новим змістом ті цінності, які розроблялися в XVII — XVIII ст. До цих цінностей відносяться: віра в розум людини, в її краще майбутнє, в науку, у вдосконалення пізнання, у соціальний прогрес. Вони сконцентрували свою увагу на проблемах теорії пізнання і науки. Інші (А. Шопенгауер, С. К'єркегор, Ф. Ніцше та ін.) скептично віднеслися до багатьох цінностей духовного життя минулого і намагалися створювати нові, відчувши наближення епохи революційних потрясінь і воєн, звернути увагу на небезпеки, що можуть з'явитися у майбутньому. Треті приділяли головну увагу питанням організації людської діяльності (прагматисти).

При розгляді головних ідей щодо походження і розвитку ідейного підґрунтя нової філософії XIX ст. важливо відмітити, що в силу складності соціальних умов і самої філософської думки у XIX ст. виникають два основні напрями філософування - *некласичний*, який власне відходить від основної магістралі розвитку філософської думки, і *наукова філософія*. Для некласичного напрямку характерною є відмова від великих філософських проблем і концепцій - класичних ідеалістичних і діалектичних, подрібнення філософської проблематики, відмова від ідеї всемогутності людського розуму, переважання суб'єктивно-ідеалістичних ідей, абсолютизація ірраціонального, інтуїтивного, випадкового. Виникнення некласичної філософії мало глибоке соціальне коріння. Остаточо зміцнілий капіталізм, що швидко розвивається, в середині XIX ст. вже досить виразно виявляв свої нерозв'язні внутрішні суперечності, свою природу суспільства, що зовсім не є "царством розуму на Землі", про що мріяли французькі просвітники XVIII ст. В XIX ст. стає усе більш ясним, що капіталізм не здатен дати суспільству високих цінностей і ідеалів і має бути замінений більш високою громадською організацією, яку одні мислителі трактують як комунізм, інші - як постіндустріальне суспільство, треті - як царство Христа на землі. Некласична філософія стала своєрідним відображенням настроїв суспільства XIX ст.

Теми практичних занять:

- Тема 1. Загальна характеристика філософії XIX століття.
- Тема 2. Позитивізм.
- Тема 3. Неокантіанство.
- Тема 4. Неогегельянство.
- Тема 5. Прагматизм.
- Тема 6. Філософія С. К'єркегора.

Тексти для обов'язкового виконання:

- 1. Конт О. Дух позитивной философии. - СПб., 1910.
- 2. Конт О. Курс позитивной философии // Родоначальники позитивизма. - СПб., 1912. - Вып. 4-5.
- 3. Мах Э. Анализ ощущений и отношение физического к психологическому. - М., 1907.
- 4. Милль Дж. Огюст Конт и позитивизм. - М., 1897.
- 5. Спенсер Г. Основные начала. - СПб., 1897.
- 6. Спенсер Г. Синтетическая философия. - К., 1997.
- 7. Гайденок П.П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века. - М., 1997.
- 8. Рассел Б. История западной философии. - К., Основы, 2000.

Питання для обговорення:

- 1. Які суспільні процеси XIX ст. у західній Європі виявляють складність інтелектуального життя?
- 2. Що спричинило відхід на задній план академічної класичної філософії?
- 3. Які риси Дарвінового вчення про еволюцію видів знаходять втілення у подальших концепціях суспільства і природи?
- 4. Які риси західної філософії XIX ст. дають можливість вважати її сполучною ланкою між класичною філософією XVII - поч. XIX ст. і власне сучасною філософією XX ст.?

Рекомендована література:

- 1. Кассирер Э. Жизнь и учение Канта. - СПб., 1997. - С. 7-376.
- 2. Кассирер Э. Лекции по философии и культуре // Культурология: XX век. Антология. - М, 1995. - С. 104-162.
- 3. Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи // Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. - М., 1995. - С. 22-58.
- 4. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре // Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. - М., 1998. - С. 43-128.
- 5. Виндельбанд В. От Канта до Ницше. - М., 1998. - С. 7-180, 413-468.
- 6. Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. - М., 1980.

7. Джеймс У. Прагматизм. Новое название для некоторых старых методов мышления. - К.. 1995. - С. 3-154.
8. Гайденко П.П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века. - М., 1997.
9. Подорога В. Выражение и смысл: Ландшафтные миры философии. – М., 1995. – С. 39-141.
10. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М., 1993.
11. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. - Т. 4. - С. 278-280.
12. Табачковский В.Г. Проблема "практика-культура" в классической и современной философии // Буржуазные концепции культуры: кризис методологии. - К., 1980. - С. 184-224.
13. Бакрадзе К.С. Очерки по истории новейшей и современной буржуазной философии // Бакрадзе К.С. Избранные труды: В 4.т. - Т. 3. - Тбилиси, 1973.- С. 217-297.
14. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988. – С. 179-219.
15. Хьюбшер А. Мыслители нашего времени. - М., 1994.
16. Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 2000.

Змістовий модуль 2

Тема 7. Філософія життя

Методичні рекомендації

Мета заняття: розглянути питання генези важливих понять та ідей філософії життя. Проаналізувати філософські погляди головних представників цієї течії, дослідити їх вплив на подальший розвиток уявлень про людину, її світоглядні, ціннісні, етичні та естетичні пріоритети. Розкрити зміст та смислове навантаження понять *світова воля, смерть Бога, переоцінка цінностей, надлюдина, культура та цивілізація, творча еволюція, нігілізм* та ін.

"Філософія життя" – це напрямок думки, що сформувався в кінці XIX – на початку XX ст., і постає як своєрідний протест проти класичного гегелівського ідеалізму, який не переймався проблемою існування конкретної людини з її стражданнями і пориваннями. Виступила вона й проти неокантіанської та позитивістської версії філософії, яка зводила філософію лише до аналізу методологічної проблематики науки. Філософія життя знаменувала собою поворот до людини, її проблем і переживань, до антропологічної й аксіологічної проблематики. Якщо для класичної філософії гаслом було «істина понад усе» (символом її може бути Д. Бруно), то для філософії життя —

«людина понад усе». Це означало не просто переосмислення глибинних життєвих орієнтирів, але й переоцінку цінностей.

Отже, на противагу класичному раціоналізму, філософія життя у центр філософської проблематики поставила феномен життя. Поняття життя стало основним поняттям цього напрямку. Поштовх до пошуку відповідних варіантів розв'язання назрілих філософських проблем, які були окреслені цим напрямком, був даний фундаментальними успіхами біології. Зокрема, дарвінізмом і менделівською генетикою. Але поняття життя ці філософи вживали не в науково-біологічному сенсі. Філософія життя розглядає все існуюче як форму прояву "життя". При цьому поняття "життя" розглядається в ролі первинної реальності, цілісного процесу, як безперервне творче становлення "живого". Життя протистоїть не-життю, всьому неорганічному, застиглому. Тому, якщо "життя" перебуває в постійному русі і протиріччі, наука не може бути ефективним засобом пізнання цього життя. Це пояснюється тим, що наука, використовуючи аналітичний метод, розкладає явища життя на окремі частини. Зв'язки між ними наука здатна пояснити, а тому вона може змінити світ на користь людини, створювати нові предмети, процеси тощо. Але зрозуміти сутність світу наука (розум) безсила. Розум завжди людяно орієнтований, має мету, а "життя" вище будь-якої цілеспрямованості. Тому на перше місце переміщуються не раціональні, а інтуїтивні форми пізнання.

У зв'язку з цим поняття "життя", як центральне поняття цієї філософської течії, має замінити поняття "буття". Буття – це статичний стан. Життя - це рух, становлення. "Немає буття, є тільки становлення", - зазначав Ф. Ніцше. Ряд представників філософії життя підкреслювали, що життя - це діяльність, творча діяльність, самовираження людини, форми об'єктивування людини в культурі, що дозволяють їй реалізувати і пізнавати саму себе. Кожен індивід відчуває себе у рамках величезного життя, що охоплює його і загрожує різноманітними небезпеками. Він відчуває себе підпорядкованим потокам життя. Життя як плинності пластичність, що невловима для розсудкових методів пізнання і його осягнення відбувається на основі особливих пізнавальних здібностей: переживання і співпереживання (розуміння); інтуїції, віри, любові тощо.

Таким чином, завданням філософії життя було осмислення буття людини «в плинні життєвого потоку» методологічними засобами філософії, але не науки. Отже, «філософія життя» — це філософія, що виникла на противагу класичному раціоналізму, в певному розумінні під впливом біології. Поняття «життя» використовувалось також для побудови нової картини світу.

Витоки філософії життя знаходять у багатьох досократиків, особливо у Емпедокла (V ст. до н. е.) та стоїків (III до н. е. – I ст. н. е.). Не менш значні праці німецьких натурфілософів, зокрема Парацельса (1493-1541), Ван-Гельмонта Старшого (XVI ст.), німецьких ідеалістів (особливо Шеллінга), представників романтизму та біологізму. На межі XIX та XX ст. життя

розуміється як абсолютний нескінченний порив світу, який, на відміну від матерії та свідомості, активний та різноманітний, у вічному русі. Життя не можна зрозуміти ні почуттями, ні розумом, а тільки інтуїтивно. На цих основних уявленнях і формується філософія життя як напрямок, у рамках якого філософи, спираючись на безпосередні переживання (без опори на теоретичне знання), досліджують питання смислу, мети, цінностей життя. Зрозуміти життя з нього самого – ось девіз представників філософії життя. Тому відбувається відмова від інтелекту: пізнання життя на основі почуттів та інстинктів. Відмовитись від будь-якого раціоналізму – тільки ірраціоналізм та містика допоможуть адекватному баченню життя «з нього самого». Тому замість понять та «механіцизму» розмірковування про життя проголошувався перехід до його бачення та творення. За Шопенгауером, сутність особистості становить незалежна від розуму воля – сліпе воління, що є проявом космічної світової волі, основою та змістом усього суцього. Такий підхід отримав назву волюнтаризму. Шопенгауер намагався довести, що всі людські біди мають космічний характер, і тому жодні суспільно-політичні перетворення нічого не змінять. Основою життя, за концепцією Ніцше, є воля. Життя є проявом волі, але не абстрактної світової волі, як у Шопенгауера, а конкретної, визначеної волі — волі до влади. Людське щастя Ніцше вбачає в почутті сили, влади, вмінні переборювати всі перешкоди. Вчення Ніцше про надлюдину ґрунтується на таких положеннях: цінність життя є єдиною безумовною цінністю і збігається вона з рівнем «волі до влади»; існує природна нерівність людей («аристократи» та «сіра маса»); сильна людина, природжений аристократ, є абсолютно вільним і не зв'язує себе жодними морально-правовими нормами. Для Бергсона життя — це метафізичний космічний процес, могутній потік творчого становлення: із послабленням напруги життя розпадається, перетворюючись у матерію, тобто бездушну масу. Людина трактується Бергсоном як творча істота, здатність до творчості якої визначається ірраціональною інтуїцією, що як Божий дар дається лише обраним.

Зміст практичних занять:

- Підтема 1. «Життєва філософія» А. Шопенгауера.
- Підтема 2. Філософія Фрідріха Ніцше.
- Підтема 3. «Академічна» філософія життя В. Дільтея. Філософія життя Г. Зіммеля.
- Підтема 4. Філософія О. Шпенглера.
- Підтема 5. Французьке крило філософії життя: А. Бергсон.

Завдання для обов'язкового виконання:

- Бергсон А. Опыт о непосредственных данных сознания // Бергсон. А. Собр. соч.: В 4 т. - Т. 1. - М., 1992.
- Бергсон А. Материя и память // Там само.

Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах // Культурология XX век. Антология. - М., 1995.

Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого. - К., 1993.

Хайдеггер М. Европейский нигилизм // Хайдеггер М. Время и бытие. - М., 1993.

Шопенгауэр А. О четвероюм корне... // Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. - М., 1993.-Т. 1.

Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность. - М., 1993.

Аудиторні завдання:

1. Чому, на думку А. Шопенгауера, етика завжди має перебувати у прямій залежності від метафізики?
2. В чому полягає проблема взаємозв'язку свідомості і підсвідомості у філософії Ф. Ніцше?
3. В чому полягає головна мета «наук про дух» (В. Дільтей)?
4. Чому «тривалість» обґрунтовує свободу (А. Бергсон)?
5. Яким чином О. Шпенглер обґрунтовує ідею «долі» як специфічного способу існування «історії»?

Рекомендована література:

1. Бергсон А. Опыт о непосредственных данных сознания // Бергсон. А. Собр. соч.: В 4 т. - Т. 1. - М., 1992.
2. Бергсон А. Сміх. - К., 1994.
3. Бергсон А. Два источника морали и религии. - М., 1994.
4. Бергсон А. Творческая эволюция. - М., 1998.
5. Дильтей В. Сущность философии // Философия в систематическом изложении. - СПб., 1909.
6. Дильтей В. Описательная психология. - СПб. 1995.
7. Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах // Культурология XX век. Антология. - М., 1995.
8. Дильтей В. Наброски к критике исторического разума // Вопр. философии. - 1988. - № 4.
9. Дильтей В. Введение в науки о духе // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. Трактаты, статьи, эссе. - М., 1987.
10. Дільтей В. Виникнення герменевтики // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія : Навч. посібник. - К., 1996.
11. Зиммель Г. Избранное. В 2-х т. - М., 1996.
12. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого. - К., 1993.
13. Ницше Ф. Соч.: В 2 т. - М., 1990.
14. Ницше Ф. Избр. произв.: В 3 т. - К., 1994.

15. Фридрих Ницше и русская религиозная философия: Переводы, исследования, эссе философов "серебряного века": В 2 т. – Минск, М., 1996.
16. Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М., 1991.
17. Философский энциклопедический словарь. - М., 1999.
18. Хюбшер А. Мыслители нашего времени. - М., 1994.
19. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. - М., 1992.
20. Шопенгауэр А. О четвероюгом корне... Мир как воля и представление. - М., 1993.-Т. 1.
21. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление // Там же. - Т, 2.
22. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. - М., 1992.
23. Шопенгауэр А. Об интересном. - М., 1997.
24. Шопенгауэр А. Афоризмы и максимы. - М., Харьков, 1998.
25. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 1. Гештальт и действительность. - М., 1993.
26. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы. - М., 1998.
27. Шпенглер О. Пессимизм ли это? // Новые идеи в философии. Ежегодник философского общества СССР - 1991 - М., 1991.
28. Шпенглер О. Человек и техника // Культурология. XX век: Антология - М., 1995.

Змістовий модуль 3

ТЕМА 8.Філософія марксизму

Методичні рекомендації

Мета заняття: дослідити проблему виникнення і становлення філософії марксизму як «поєднання діалектичного методу з комуністичним світоглядом» (Ф. Енгельс, «Анти-Дюрінг»). розкрити зміст проблеми людського («матерія» як неорганічне тіло людини), з'ясувати, що світ (природа) у теоретичному відношенні є частиною людської свідомості, а у практичному відношенні є частиною людської практики, життя. Проаналізувати головні ідеї екзистенційного розуміння людини (К. Маркс).

Розкрити зміст реінтерпретації ідей «філософії дії» через фейєрбахівський «антропологічний матеріалізм» та французький утопічний соціалізм. Висвітлити принципи історичного матеріалізму (К. Маркс). Розкрити погляди Ф. Енгельса на «основне питання філософії», на роль праці в походженні людини. Проаналізувати співвідношення понять «матерія» і «свідомість». Розкрити зміст матеріалістичної діалектики: об'єктивна і суб'єктивна діалектика.

При засвоєнні матеріалів з філософії марксизму необхідно прийняти до уваги, що марксизм вважає себе закономірним результатом всього попереднього розвитку людської думки та критичного узагальнення практики класової боротьби. Одночасно поставання марксизму є переворотом у розвитку суспільної думки людства, оскільки марксизм принципово по-новому підійшов до вирішення багатьох суспільних проблем і запропонував відповіді на найважливіші питання, поставлені самим розвитком історії та сформульовані видатними мислителями минулого. Спираючись насамперед на спадщину німецької класичної філософії, англійської політекономії і французького утопічного соціалізму, Карл Маркс та Фрідріх Енгельс розробили матеріалістичний погляд на історію, теорію додаткової вартості як економічну основу капіталізму й вчення про комунізм — безкласове суспільство, що неминуче прийде на зміну капіталізму.

Щодо стверджуваної позиції діалектичного матеріалізму, то марксизм перебуває на позиціях матеріалізму, доповнивши його запозиченою у Гегеля діалектикою. За К. Марксом, не свідомість чи Бог створюють матерію, а навпаки, матерія у своєму постійному русі та розвитку створила свідомість. Пізнання можливе через органи чуття та розум, а практика є мірилом, яким вимірюється світ та є єдиним критерієм істини. Діалектичний метод К. Маркс застосовує переважно до історії (історичний матеріалізм). Історичний (діалектичний) матеріалізм розглядається як філософія пролетаріату, теоретичне обґрунтування комунізму, наука про закономірності розвитку суспільства та мислення. Лише у філософії пролетаріату як революційного класу, закономірності розвитку суспільства знайти своє об'єктивно відображення.

Суспільство розглядається марксизмом як організм, в структурі якого продуктивні сили визначають виробничі відносини, форми власності, які, в свою чергу, зумовлюють класову структуру суспільства, політику, державу, право, мораль, філософію, релігію, мистецтво. Їх єдність і взаємодія створює певну суспільну формацію. Тобто не духовний процес, а матеріальні умови є визначальними у розвитку суспільства. В суспільному виробництві люди протягом свого життя перебувають у виробничих відносинах, які, насамперед, залежать від рівня розвитку продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин є економічною структурою суспільства, на якій базуються всі інші процеси життя, зокрема, соціальні, політичні та духовні. Отже, не свідомість окремих людей визначає їхнє буття, а суспільне буття визначає їхню свідомість.

У застосуванні до історії марксизм доводить неминучість переходу до вищої суспільної формації: від феодалізму до капіталізму, від капіталізму до соціалізму і, врешті-решт, до безкласового суспільства. Протидія будь-якої суспільної системи прогресу та змінам приводить до необхідності її руйнування, що виявляється у вигляді класової боротьби — у випадку

капіталізму між буржуазією і пролетаріатом. Рушійна сила історії — боротьба пригноблених класів, вищим проявом якої є революція.

Критика політичної економії виникла на основі діалектико-матеріалістичного аналізу К. Марксом капіталістичного способу виробництва та відповідного йому суспільного ладу. Маркс розробив і обґрунтував трудову теорію вартості, відкрив закон додаткової вартості. Це відкриття стало наріжним каменем економічної теорії Маркса, адже саме воно допомогло йому розкрити експлуаторську сутність буржуазного виробництва. У своїй фундаментальній праці «Капітал» Маркс розглянув капіталістичний лад, зіставляючи його політекономічну теорію з дійсністю, та дійшов висновку, що цей лад заснований на експропріації власниками засобів виробництва частини вартості продукту найманої праці робітників.

Відчуження (як одне з провідних понять філософії марксизму) відображає об'єктивне перетворення діяльності людини і її результатів на самостійну силу, що панує над нею та їй ворожу, а також пов'язане з цим перетворення людини з активного суб'єкту суспільного процесу на об'єкт цього процесу. Відчуження є історично минущою формою опрідметнення людиною своїх діяльних здібностей у класово-антагоністичному суспільстві та пов'язане з уречевленням, фетишизацією суспільних зв'язків, з опосередкуванням відносин між людьми суспільними інститутами. Джерела відчуження треба шукати в поділі праці. Відчуження стосується не лише робітника: буржуа теж відчужений від праці, він теж переживає самовідчуження, але відчуває себе в цьому самовідчуженні задоволеним і ствердженим; а пролетар відчуває себе в цьому відчуженні знищеним.

Д'єрдь Лукач стверджував, що через своє бачення тотальності та зосередженості на центральності товарного виробництва марксизм є найкращим методологічним інструментом критичного аналізу сучасного капіталістичного суспільства. Індивід ніколи не може стати мірою філософії чи дії, оскільки він оточений готовими, «народженими» до нього об'єктами, а це уможлиблює вироблення лише суб'єктивних реакцій — або конформістського визнання дійсності, або нігілістичної відмови. Тільки клас може охопити дійсність у процесі її революційного перетворення. Точка зору пролетаріату є особливою, оскільки той виступає об'єктом-суб'єктом історії: тільки ця точка зору дозволяє бачити, як капіталістичне суспільство перетворює людські властивості, стосунки та дії на властивості, стосунки та дії рукотворних речей, що відокремлюються від людини й панують над нею. Єдиним розв'язанням проблем буржуазного суспільства є пролетарська революція. Через своє особливе становище «живого заперечення капіталізму» пролетаріат є єдиним класом, спроможним на справжню класову свідомість — він здатен усвідомити свою історичну роль революційного суб'єкту. Класова свідомість не дається робітникові при народженні, але її здобувають у постійній боротьбі з диктатом буржуазної ідеології. Тільки пролетаріат здатен побачити, що «вічні закони

економіки» є продуктами історичного розвитку, результатом колективної дії, а значить їх можна змінити через свідому дію. Всі інші суспільні класи приречені на «хибну свідомість», що створює ілюзію вічності й універсальності капіталізму.

Зміст практичних занять:

1. Поняття про людину як «предметну сутність».
2. Механізм економічного відчуження.
3. Аксиологічні передумови теорії К. Маркса..
4. Поділ праці як показник суспільного й економічного розвитку.
5. Свобода і родова сутність людини.
6. Концепція комуністичного суспільства.
7. Зв'язок між зростанням продуктивних сил і дезінтеграцією людської індивідуальності.
8. Трансцендентність комунізму як «царства свободи» («Капітал», Т.3).
9. Романтичний пантеїзм молодого Ф. Енгельса.
10. Концепція історичної необхідності.
11. Головні ідеї «Історії та класової свідомості» Д. Лукача.
12. Марксизм Г. В. Плеханова та В. І. Леніна.
13. Науковість і гуманізм марксизму В. Ф. Асмуса, Е. В. Ільєнкова, П. В. Копніна.

Завдання для обов'язкового виконання:

Карл Корш. Марксизм і філософія (1923).

Кріс Харман. Не весь марксизм догматичний (2009).

Луї Альтюссер. Марксизм і гуманізм (1963).

Лючіо Коллетті. Марксизм: наука чи революція? (1970).

Карл Корш. Десять тез про марксизм сьогодні (1950).

Макс Горкгаймер. Три помилки Маркса (1956–1958).

Аудиторні завдання:

1. Чому, на думку К. Маркса, економічне відчуження є явищем первинним, а релігійне — вторинне, похідне?

2. З яких причин К. Маркс вважав скасування приватної власності необхідною умовою суспільної емансипації?

3. Чому за капіталізму невідчужена приватна власність трансформується у відчужену приватну власність на засоби виробництва, залучаючи до життя найману працю?

4. Чому тільки суспільна емансипація мас може спричинити духовне визволення, а не навпаки?

5. Чому Ф. Енгельс вважав централізацію «сутністю, життєвим нервом держави»?

6. В чому полягає зміст методологічних установок тотальності та опосередкування у трактуванні Д. Лукачем поглядів К. Маркса?

Рекомендована література:

1. Ленін В.І. Дитяча хвороба "лівизни" в комунізмі - К., 1968.
2. Ленін В.І. Про значення воєнничого матеріалізму. - К., 1974.
3. Ленін В.І. Матеріалізм та емпіріокритицизм // Ленін В.І. Пов. збір. тв. - 5-е вид. - Т. 18.
4. Ленін В.І. Парти́йна організація і парти́йна література. - К., 1969.
5. Ленін В.І. Про лозунг Сполучених Штатів Європи. - К., 1985.
6. Ленін В.І. Що робити? Наболілі питання нашого руху. - К., 1984.
7. Ленін В.І. Філософські зошити // Ленін В.І. Пов. збір. тв. - Т. 29.
8. Маркс К. 18 брюмера Луї Бонапарта // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 17.
9. Маркс К. Громадянська війна у Франції 1848-1850-х рр. // Маркс К. Енгельс Ф. Твори. - Т. 17.
10. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 42.
11. Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. - К., 1973.
12. Маркс К. Капітал. Том 1 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 23.
13. Маркс К. Капітал. Том 3 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 25.
14. Маркс К. Критика Готської програми // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 19.
15. Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія // Маркс К., Енгельс Ф. Твори, - Т. 3.
16. Маркс К. Различия между натурфилософией Демокрита и натурфилософией Эпикура // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. - Т. 40.
17. Маркс К. Свята родина // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 2.
18. Маркс К., Енгельс Ф. Тези про Фейєрбаха // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 3.
19. Плеханов Г.В. К вопросу о развитии монистического взгляда на природу // Избранные философские произведения. - М., 1956.
20. Сталін Й.В. Анархізм чи соціалізм // Сталін Й.В. Твори. - К., 1946. -Т. 1.

21. Сталін Й.В. Марксизм і національне питання // Сталін Й.В. Твори. - К., 1946. - Т. 1. - С. 294-372.
22. Сталін Й.В. Марксизм и вопросы языкознания. - М., 1955.
23. Сталін Й.В. Питання ленінізму. - К., 1953.
24. Сталин И.В. О диалектическом и историческом материализме (§ 2) // История ВКБ (б). Краткий курс. - М., 1945.

Додаткова література

1. Андерсон П. Размышления о западном марксизме. На путях исторического материализма. - М., 1991.
2. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій : У 2 т. - К., 1993. - Т. 1., розд. 1, § 3.
3. Арон Р. Мнимый марксизм. - М., 1990.
4. Асмус В.Ф. Маркс и буржуазный историзм // Асмус В.Ф. Избранные философские труды. - М., 1971. -Т. 2.
5. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. - М., 1990.
6. Бессонов Б.Н., Нарский И.С. Дьердь Лукач. - М., 1989.
7. Бичко І.В. Від сталінізму до гуманізму. - К., 1988.
8. Богданов А.А. Вера и разум (о книге В.Ильина "Материализм и эмпириокритицизм") // Вопр. философии. - 1991. - № 12. - С. 39-87.
9. Бойченко І.В. Філософія історії. - К., 2000.
10. Бубер М. Проблема человека // Бубер М. Два образа веры. - М., 1995.-С. 158-191.
11. Булатов М. Про сучасне розуміння історії діалектики // Філософські студії Київського університету. - К., 1995. - Вип. 1. - С. 46-60.
12. Булгаков С.Н. К.Маркс как религиозный тип // Булгаков С.Н. Соч. : В 2 т. - М., 1993. - Т. 2.
13. Валуєвський О.Л. Діалект як явище філософської культури // Філософ. і соціолог, думка. - 1992. - № 3. - С. 45-69.
14. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. - К., 1999. - С. 120-125.
15. Габермас Ю. Роль філософії у марксизмі // Філософські студії. Спеціальний випуск журналу "Тенета". - К., 1999 - С. 84-89.
16. Гранин Ю.Д. Марксизм: утопия или научный проект? // Филос науки. - 1991. - № 3. - С. 3-17.
17. Джилас М. Лицо тоталитаризма. - М., 1992.
18. Де Трасси А.-Д. "Элементы идеологии" // "Метафізическіе исследования". - СПб, 1999.
19. Єременко О.М. Багатовимірність історії // Філософ. і соціол, думка. - 1991.- №12.
20. Зеньковский В.В. История русской философии : В 2 т. - Париж, 1989. -Т. 2.
21. Ильенков Э.В. Маркс и западный мир // ВФ, 1988. №10.
22. История диалектики. Немецкая классическая философия. - М., 1978.
23. Кантор К.М. Два проекта всемирной истории // ВФ, 1990. - № 2. - С. 76-86.

24. Кушаков Ю.В. Карл Маркс і кінець німецької класичної філософії // Дні науки-1997: Матер. наук. доп. та вист. студ., асп., викл., докт. - К., 1997.-Ч. 1.- С. 117-122.
25. Кушаков Ю.В. Чи є вихід із кризи, або як нам бути з марксизмом?// Філософські студії Київського університету. - К., 1995. - С. 3-35.
26. Лапин Н.И. Молодой Маркс. - М., 1963.
27. Лукач Д. Ленин. Исследовательский очерк о взаимосвязи его идей.-М., 1990.
28. Малинин В.А., Шинкарук В.И. К.Маркс и левое гегельянство. - К., 1986.
29. Маркович А. Маркс об отчуждении // Вопр. философии. - 1989. -№ 9.-С. 36-51.
30. Марксистская философия в XIX веке. - М., 1979.
31. Нарский И.С. Западноевропейская философия XIX века. - М., 1976.
32. Нарский И.С. Отчуждение и труд. - М., 1983.
33. Новгородцев П.И. Об общественном идеале. - М., 1991.
34. Норт Г. Марксова релігія революції. - Екатеринбург, 1994.
35. Ойзерман Т.И. Формирование философии марксизма. - М., і 974.
36. Ортодокс (Аксельрод Л.И.). Рецензия на книгу "Материализм и эмпириокритицизм" //Вопр. философии. - 1991. -№ 12. - С. 83-91.
37. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги; В 2 т. - К, 1995. - Т. 2.
38. Поппер К. Злиденність історизму (фрагменти) // Філософ і соціол. думка. - 1990. - № 9-10.
39. Райда К.Ю. Екзистенційна політологія та екзистенційний марксизм: проблеми реінтерпретації філософії класичного екзистенціалізму // Мультиверсум. Філософський альманах. Зб. наук. праць / Відп. ред. В.Лях. - К., 1998. - С. 156-176.
40. Рассел Б. Історія Західної філософії. - К., 1995 - Розділ XXVII.
41. Реале Д, Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. - Т. 4.- Гл. 4.
42. Сартр Ж.-П. Марксизм и экзистенциализм // Сартр Ж.-П. Тошнота. Избр. произведения. - М., 1994.
43. Філософія. Курс лекцій, (ред. Бичко І.В.). - К., 1994.
44. Формации или цивилизации? Материалы круглого стола // ВФ, 1989. - № 10.
45. Франк С.Л. Свет во тьме // Франк С.Л. Духовные основы общества. - М., 1992.- С. 405-435.
46. Фромм Э. Концепция человека у К.Маркса // Фромм Э. Душа человека. - М., 1992. - С. 375-414.
47. Фромм Э. Из плена иллюзий. Как я столкнулся с Марксом // Фромм Э. Душа человека. - М., 1992. - С. 99-374.
48. Хофман Дж. Марксизм и теория "праксиса". - М., 1978.

6. Самостійна робота

Мета і завдання самостійної роботи студентів

Самостійна робота студентів зорієнтована на модульно-рейтингову систему оцінювання знань, вона є базовим елементом університетської освіти, закономірним продовженням лекційної роботи викладача і студентів і виявленням організованості студентів, рівнем оволодіння матеріалом курсу.

Самостійна робота передбачає – 1) вироблення умінь опрацювання наукової та довідкової літератури; 2) вироблення навичок самостійного дослідження конкретного навчального матеріалу.

Її результативність оцінюється різними формами контролю, балів, передбаченими Положенням про модульно-рейтингову систему оцінювання знань студентів з дисциплін, викладання яких забезпечує кафедра філософії.

В першу чергу студентам необхідно максимально використати потенціал лекційного матеріалу, рекомендованої літератури, консультацій з викладачем.

Форми організації самостійної роботи

Основною формою контролю за самостійною роботою студентів з курсу „Нова філософія XIX ст.” є рівень знань при написанні модульних контрольних робіт, рефератів, здатність до філософського мислення, виявлених при різних формах контрольного опитування, в тому числі й під час лекцій, співбесід.

Завдання для самостійної роботи

1. Основні положення позитивістської філософії Дж. С. Мілля.
2. Соціальна філософія К. Маркса.
3. Головні риси «марксизму-ленінізму» в СРСР.

Перелік питань для самостійної роботи

Тема 1. Основні положення позитивістської філософії Дж. С. Мілля

1. Проблема співвідношення матерії і свідомості у позитивізмі Дж. С. Мілля.
2. Семантична теорія Дж. С. Мілля.
3. Гносеологічний та методологічного аспекту проблеми індукції.
4. Вчення про причинність та принцип одноманітності природи Дж. С. Мілля.

Рекомендована література:

1. Милль Дж. С. О свободе. – СПб., 1906.
2. Милль Дж. С. Система логики, тт.1-2. – М., 1914.
3. Милль Дж. С. Основы политической экономики, тт. 1-3. – М., 1980-1981.
4. Блауг М. Джон Стюарт Милль // Экономическая мысль в ретроспективе. — М.: Дело, 1994. — С. 164-206.
5. Блауг М. Милль, Джон Стюарт // 100 великих экономистов до Кейнса. – СПб.: Экономикс, 2008. — С. 214-217. — 352 с.
6. Дроздов В. В. Джон Стюарт Милль // Всемирная история экономической мысли: В 6 томах.— М.: Мысль, 1988. — Т. II. От Смита и Рикардо до Маркса и Энгельса. — 574 с.
7. Історія економічних вчень. За редакцією В. В. Кириленка // Навчальний посібник — Тернопіль: Економічна думка, 2007.
8. Про свободу та інші есе. // Пер. з англ. - К: Видавництво Соломії Павличко. Основи, 2001. - 463 с.
9. Субботин, А. Л. Джон Стюарт Милль об индукции. — М.: ИФ РАН, 2012. — 76 с.

Тема 2. Соціальна філософія К. Маркса

1. Ідея історії у Маркса. Критика гегелівського розуміння історичного процесу.
2. Маркс про розвиток матеріалістичних вчень в історії філософії.
3. Роль пролетаріату у розвитку суспільства.
4. Вчення про суспільно-економічну формацію. Основні типи формацій.

Рекомендована література:

1. Маркс К. Свята родина // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 2.
2. Асмус В.Ф. Маркс и буржуазный историзм // Асмус В.Ф. Избранные философские труды. - М., 1971. -Т. 2.
3. Єременко О.М. Багатовимірність історії // Філософ. і соціолог. думка. - 1991.- №12.
4. Норт Г. Марксова релігія революції. - Екатеринбург, 1994.
5. Поппер К. Злиденність історизму (фрагменти) // Філософ. і соціолог. думка. - 1990. - № 9-10.
6. Рассел Б. Історія Західної філософії. - К., 1995 - Розділ XXVII.
7. Фромм Э. Концепция человека у К.Маркса // Фромм Э. Душа человека. - М., 1992. - С. 375-414.

Тема 3. Головні риси «марксизму-ленінізму» в СРСР

1. Ленінізм та сталінізм: проблема спадковості.
2. Сталінський марксизм як цілісний погляд на світ:
  - А) діалектичний та історичний матеріалізм;
  - Б) чотири головні риси діалектики та три головні риси матеріалізму.
3. Крах тоталітарної системи в СРСР.

Рекомендована література:

1. Сталин И.В. О диалектическом и историческом материализме (§ 2) // История ВКБ (б). Краткий курс. - М., 1945.
2. Сталін Й.В. Питання ленінізму. - К., 1953.
3. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій : У 2 т. - К., 1993. - Т. 1., розд. 1, § 3.
4. Бичко І.В. Від сталінізму до гуманізму. - К., 1988.
5. Валевський О.Л. Діамат як явище філософської культури // Філософ. і соціол. думка. - 1992. - № 3. - С. 45-69.
6. Гранин Ю.Д. Марксизм: утопия или научный проект? // Филос. науки. - 1991. - № 3. - С. 3-17.
7. Джилас М. Лицо тоталитаризма. - М., 1992.
8. Лукач Д. Ленин. Исследовательский очерк о взаимосвязи его идей. - М., 1990.
9. Реале Д, Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. - Т. 4.- Гл. 4.

7. Науково-дослідні завдання

Співбесіда за результатами виконання студентами письмової роботи «Аналіз тексту з нової філософії ХІХ ст.»

Вимоги до роботи «Аналіз тексту нової філософії ХІХ ст.»:

1. Вибір тексту: студент самостійно вибирає текст, керуючись програмою курсу та списком рекомендованої літератури. **Тексти для обов'язкового аналізу запропоновані у завданнях семінарів.**

Критерії вибору:

- напрямок філософування: опозиція чи переосмислення і продовження розвитку питань попередньої традиції німецької класики;
- автор: представник філософських напрямків та шкіл, у яких висвітлюється філософська проблематика зазначеного періоду;
- текст: теоретична робота, що дає уявлення про концепцію автора, бажано цілісний текст або логічно завершений фрагмент;
- обсяг тексту: не менше 50 сторінок.

2. Порядок роботи.

Перший етап: ознайомлення з текстом.

Другий етап: вибір фрагменту для коментарів.

Третій етап: виконання та оформлення роботи.

3. Вимоги до оформлення.

Робота виконується письмово і складається з наступних частин:

1. Вступ (обсяг – 1 сторінка).

1.1. Точно вказати автора, назву тексту та вихідні дані (книга, сайт тощо).

1.2. Стисла довідка про автора тексту: дати життя, освіта, творчий шлях, оцінка внеску в історію культури.

1.3. Стисла довідка про текст: історія створення, час і місце видання, роль даної роботи у творчості філософа та її місце в історії культури.

2. Аналіз тексту (3-4 сторінки).

2.1. Формальна характеристика: структура, стиль, мова тощо.

2.2. Змістовна характеристика: тема роботи, основні проблеми, засоби їх вирішення, аргументація.

2.3. Коментар фрагменту тексту: виконується у вільній формі, включає: цитати*, змістовний висновок**.

* Посилання оформлюється відповідно до загальних вимог до цитування.

** При роботі над коментарем необхідно користуватися критичною літературою. Головна вимога – чітка вказівка авторства конкретного висновку.

3. Філософська позиція автора та її альтернативи (обсяг – 1-2 сторінки).

3.1. Формулювання основної позиції автора.

3.2. Приклади альтернативних позицій щодо цих питань в історії філософської думки.

8. Контрольні матеріали

СИСТЕМА КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ЗНАНЬ ТА ЇХ ОЦІНЮВАННЯ

Вивчення курсу «Нова філософія ХІХ ст.» передбачає такі види контролю:

- самоконтроль, який здійснює студент, орієнтуючись на контрольні питання до кожного змістового модулю;
- поточний контроль, який здійснюється в процесі семінарських занять (експрес-опитування, контрольньо-аналітична робота, співбесіда);
- рубіжний контроль (МКР);
- підсумковий контроль (екзамен).

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ПРИСВОЮВАНИХ СТУДЕНТАМ

Модуль 1 (поточне тестування)			Вид підсумкового контролю	Загальна сума
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Змістовий модуль 3	Підсумковий тест	100
10	15	25	50	
T1	T2	T3		
10	15	25		

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ

Рейтинговий показник	Оцінка у національній шкалі		Оцінка ECTS
90 – 100	Зараховано	5 (відмінно)	A (відмінно)
80 – 89		4 (добре)	B (добре)
70 – 79			C (добре)
60 – 69			D (задовільно)
50 – 59		3 (задовільно)	E (задовільно)
30 – 49	Не зараховано	2 (незадовільно)	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)
1 – 29		–	F (незадовільно з обов'язковим повторним курсом)

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ

Перевірка підготовленості студентів з навчальної дисципліни передбачає виявлення:

- 1) рівня теоретичних знань;
- 2) ступеня оволодіння уміннями філософського аналізу;
- 3) володіння категорійним апаратом;
- 4) обсягу відомостей про історичний характер розвитку некласичної філософії XIX ст. та її зв'язку з іншими напрямками філософської думки як у минулому, так і на сучасному етапі розвитку європейської філософської думки.

Знання оцінюються за відомими критеріями:

- 1) відповідність змісту відповіді темі;
- 2) повнота розкриття теми;
- 3) фактична точність, точність терміновживання;
- 4) обізнаність у літературі з предмету;
- 5) вміння сформулювати свою точку зору на проблему, що розглядається;
- 6) послідовність викладу.

ОЦІНЮВАННЯ УСНИХ ВІДПОВІДЕЙ НА ТЕОРЕТИЧНЕ ПИТАННЯ

Оцінка - **3 бали** («відмінно») за усну відповідь на практичному занятті ставиться, якщо студент достатньо повно, правильно і послідовно розкрив тему, виявив обізнаність в літературі з предмету, переконливо виклав свою точку зору на проблему, що розглядається, проілюстрував власними прикладами.

Оцінка — **2 бали** («добре») виставляється за повну, в цілому вірну, проілюстровану і послідовну відповідь, в якій може бути допущено не більше однієї неточності фактичного характеру, однієї погрішності в терміновживанні і не більше одного порушення послідовності викладу.

Оцінка - **1 бал** («задовільно») ставиться, якщо тема розкрита менш, ніж на 50%, допущено більше двох помилок фактичного характеру, більше двох помилок в терміновживанні.

ОЦІНЮВАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Контрольна робота з предмету включає два теоретичних питання. Критерії оцінювання відповіді на теоретичне питання аналогічні усній відповіді. Слід враховувати, що **5 балів** виставляється за теоретичне завдання, виконане цілком і правильно.

4 бали ставиться при виконанні теоретичного завдання не менш, ніж на 75%, при цьому може бути допущено один недолік в виборі мовно-категоріальних засобів і одна неточність в оформленні.

3 бали ставиться, якщо теоретичне завдання виконане не менш, ніж на 50%, при цьому допущено не більше двох неточностей в оформленні і не більше двох недоліків в виборі мовно-категоріальних засобів.

2 бали може бути виставлено, якщо теоретичне завдання виконане менше, ніж наполовину і при цьому допущено погрішностей більше, ніж для відмітки „задовільно“.

1 бал ставиться, якщо теоретичне завдання виконано фрагментарно.

0 балів виставляється, якщо теоретичне завдання не виконане.

ОЦІНЮВАННЯ ВІДПОВІДІ НА ЕКЗАМЕНІ

В екзаменаційний білет включаються два теоретичних питання. Кожне питання білету оцінюється у **12 балів**, **1 бал** додається за зразкове мовленнєво-категоріальне оформлення відповіді.

Оцінка „**відмінно**“ («А» – **40-50 балів**) ставиться за повну, правильну, аргументовану, послідовну, проілюстровану власними прикладами відповідь на теоретичні питання.

Оцінкою „**добре**“ («В» – **32-39 балів**) оцінюється досить повна, в цілому правильна і аргументована, проілюстрована прикладами відповідь на теоретичні питання. Допускається одна негруба фактична помилка, одна неточність у терміновживанні, одне порушення послідовності викладу.

Оцінка „**добре**“ («С» – **25-31 балів**) виставляється за відповідь, яка демонструє знання проблеми, але недостатньо ілюстрована і непослідовна.

Оцінка „**задовільно**“ («Д» – **18-24 балів**) виставляється за відповідь на іспиті, що продемонструвала знання студентом основних блоків теми, вміння аналізувати наведені приклади, використовувати терміни відповідно до їх значень. Допускається не більше двох помилок фактичного характеру, двох неточностей терміновживання, двох порушень послідовності викладу матеріалу.

Оцінка «**задовільно**» («Е» – **10-17 балів**) виставляється, якщо виявлення знань потребує додаткових запитань; студент утруднюється у наведенні прикладів; розуміє терміни, але не може дати їх визначення.

Оцінки «**задовільно**» («FХ» – **4-9 балів**) заслуговує відповідь, яка свідчить про те, що студент у цілому розуміє основні положення теми і в той же час має значні ускладнення в аргументуванні висновків, аналізі прикладів. Припускається більше двох фактичних помилок, більше двох неточностей терміновживання, більше двох відхилень від логіки розкриття теми.

Оцінка «незадовільно» («F» – 1-3 бали) ставиться, коли студент не розуміє проблеми, відтворює окремі фрагменти теми.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ЕКЗАМЕН

1. Виникнення і сутність позитивізму. Його претензії на роль «філософії науки».
2. О. Конт про завдання і методи філософського дослідження. Принципи класифікації наук.
3. Соціологія як «соціальна фізика» за О. Контом.
4. Головні положення позитивістської філософії Дж. С. Мілля.
5. Предмет філософії та класифікація наук за Г. Спенсером. Суть вчення про еволюцію та її закони.
6. Характерні риси «другого позитивізму» Е. Маха та Р. Авенаріуса.
7. Вчення Авенаріуса про життєвий ряд, проекцію та інтродекцію.
8. Е. Мах про досвід як єдину реальність і нейтральні елементи досвіду.
9. Головна філософська проблематика марбурзької школи неокантіанства (Г. Коген, П. Наторп, Е. Кассієр).
10. Вчення про символічні форми Е. Кассієра.
11. Етика і етичний соціалізм марбурзького неокантіанства.
12. Головні філософські ідеї баденського неокантіанства (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт, Е. Ласк).
13. Науки про природу і науки про культуру. Філософія цінностей у вченні баденської школи неокантіанства.
14. Філософія історії В. Віндельбанда.
15. Головна філософська проблематика неогегельянства.
16. Ідея Абсолюту та гармонія протилежностей у вченні Бредлі.
17. Філософська теорія держави Б. Бозанкета.
18. Вчення Д. Мак-Таггарта про дух як про субстанцію.
19. Філософія духу, філософія практики і філософія історії Б. Кроче.
20. Дж. Джентіле: неоідеалізм як «актуалізм».
21. Проблема істини у прагматизмі Ч. С. Пірса. Основне призначення мислення.
22. Прагматизм В. Джеймса. Розуміння досвіду і практики. Істина як корисність.
23. С. К'єркегор передумови екзистенціалізму як філософської течії. Критика принципу об'єктивності пізнання.
24. Іронія як спосіб людського існування (С. К'єркегор).
25. Романтичний естетизм як життєва позиція (С. К'єркегор) Акт вибору особистості.
26. Релігія абсурду та акт віри («Страх і трепет», С. К'єркегор).
27. А. Шопенгауер: світ як воля і уявлення. Вчення про «майю», волюнтаризм і песимізм.
28. Мистецтво і мораль як засоби подолання трагізму життя у вченні А. Шопенгауера.

29. «Філософія життя» Ф. Ніцше. Воля як активність. Мораль сили.
30. Вчення про «надлюдину» («Так казав Заратустра», Ф. Ніцше). Цінності і свобода.
31. «Воля до влади» у філософії Ф. Ніцше.
32. Психологізм і суб'єктивізм у тлумаченні «життя» В. Дільтея. Протиставлення «наук про природу» «наукам про дух».
33. Філософія культури Г. Зіммеля.
34. Песимістична концепція філософії історії О. Шпенглера. Поняття «душа культури», «закони науки», «доля».
35. Теорія суспільного кругообігу О. Шпенглера. Людина і техніка.
36. Поняття «творчої еволюції» і «життєвого поривання» у вченні А. Бергсона.
37. Вчення А. Бергсона про інтелект та інтуїцію, час і тривалість.
38. Класичний характер світогляду К. Маркса, антиномічність його філософських поглядів.
39. Марксизм як антропотейзм. Сотеріологічний характер марксизму.
40. Головні ідеї «Економічно-філософських рукописів 1844 р.» К. Маркса. Свобода і відчуження.
41. Суспільний поділ праці та грошовий обмін («Економічно-філософські рукописи 1844 р.»).
42. Три форми комунізму за К. Марксом.
43. Основні тези трактату К. Маркса «До єврейського питання». Вплив поглядів М. Гесса.
44. Марксова праця «Німецька ідеологія»: поділ праці та міф людської ідентичності. Критика Л. Фейєрбаха.
45. «Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie»: світовий ринок як відчужена форма універсалізму (К. Маркс). Роль грошей.
46. К. Маркс: самозбагачувальне відчуження у «Капіталі». Відмова від юнацького оптимізму.
47. Проблема «енгельсівського марксизму».
48. Основні ідеї роботи «Філософське убозтво марксизму» Б. П. Вишеславцева.
49. Різновиди марксизму (Д. Лукач, А. Грамші, Л. Альтюсер).
50. Марксизм Г. В. Плеханова та В. І. Леніна.
51. Основні положення позитивістської філософії Дж. С. Мілля.
52. Соціальна філософія К. Маркса.
53. Головні риси «марксизму-ленінізму» в СРСР.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Закон трьох стадій О. Конта.
2. Головні риси другого позитивізму (Е. Мах, Р. Авенаріус). Принцип економії мислення.
3. Герман Коген: критика як методологія науки.

4. Концепція ідеї як регулятивну пізнання (П. Наторп).
5. Взаємозв'язок дійсності і цінностей у вченні баденської школи неокантіанства.
6. Концепція Абсолюту та гармонія протилежностей (Ф. Бредлі).
7. Філософська теорія держави (Б. Бозанкет).
8. Пізнання як «раціоналізація ірраціонального» (Йонас Кон).
9. Філософія духу і філософія історії Б. Кроче.
10. Реформа гегелівської діалектики (Дж. Джентіле).
11. Основне призначення мислення (Ч. С. Пірс).
12. Протистояння загального й індивідуального у роботі «Страх і трепет» С. К'єркегора.
13. Світ як воля і уявлення. Взаємозв'язок етики і метафізики (А. Шопенгауер).
14. Вчення про «надлюдину» (Ф. Ніцше). Проблема цінностей і свобода.
15. Протиставлення «наук про природу» «наукам про дух» у філософії В. Дільтея.
16. «Історія» і «природа» як два способи розуміння дійсності (О. Шпенглер).
17. Просторовий час і час як тривалість у вченні А. Бергсона.
18. Проблема відчуження у роботі «Економічно-філософські рукописи 1844 р.» (К. Маркс).
19. Західна ре інтерпретація ідей К. Маркса (Д. Лукач, А. Грамші, Л. Альтюсер).
20. Протиставлення діалектичного взаємовпливу механічній причинності природи у марксизмі Ф. Енгельса.

9. Словник основних термінів

Абдукція (від лат. ab- – від- і лат. ducere — водити) — пізнавальна процедура прийняття гіпотез. У ХІХ ст. поняття абдукції розвинуто Ч. С. Пірсом, який систематично використовує термін з 1901 року. Згідно з Пірсом, існує три види елементарних міркувань: дедукція, індукція і абдукція. Абдуктивні міркування найчастіше використовуються для відкриття емпіричних законів, які встановлюють необхідні регулярні зв'язки між спостережуваними властивостями і відношеннями явищ. Теоретичні закони не можуть бути відкриті таким шляхом, оскільки вони містять абстрактні поняття, які не можна спостерігати на досвіді. Тому шлях до них йде через гіпотези або системи гіпотез, які перевіряються зазвичай шляхом логічного виведення з них емпіричних законів. Як свідчить історія науки, саме так фактично відбувалося відкриття теоретичних законів і побудова цілісних теорій і теоретичних систем.

Агамізм (від давн.-гр. ἀγαρέ – любов) – у прагматизмі Ч. С. Пірса світоглядна концепція, в якій стверджується, що універсальною рушійною і спрямовуючою силою еволюції виступає любов, внаслідок чого усі об'єкти прагнуть один до одного і вдосконалюються.

Аполонічне та діонісійське — філософсько-естетичні поняття, використані Шеллінгом для опису форми і порядку як уособлення сутності бога Аполлона на відміну від тих руйнуючих усі форми творчих поривів бога Діоніса. Шеллінг: "в людині... ми знаходимо сліпу за своєю природою необмежену продуктивну силу, якій в тому ж самому суб'єктові протистоїть осмислена, самокеруюча і самоформуюча сила... Бути водночас сп'янілим і тверезим — в цьому полягає таїна істинної поезії. Цим і відрізняється аполонічне натхнення від просто діонісійського". Ці поняття використовували й інші мислителі, у тому числі і Ніцше. У своїй ранній роботі "Поява трагедії з духу музики" (1872) Ніцше на матеріалах аттичних трагедій і музичної драми Р. Вагнера як окремо взятих моментів аполонічного (раціонального, світлого) і діонісійського (оргіастично-ірраціонального, темного, екстатично-пристрасного) начал сформулював ідею двох пов'язаних типів культури і, відповідно, двох начал буття. Вбачаючи культурний ідеал в рівновазі цих начал, Ніцше проте схилився до діонісійської іпостасі культури.

«Бог помер» — висловлювання Ф. Ніцше. З'явилося в книзі «Весела наука», написаній в 1881-1882 роках. З висловлюванням пов'язана метафора постмодерністської філософії — смерть Бога. Зазвичай пов'язують із руйнуванням уявлень про наявність якогось гаранта існування людства, який перебуває за межами безпосереднього емпіричного життя, який містить в собі

план історії, що додає сенс існуванню світу. Ідея про відсутність такого гаранта виникла як наслідок дискусії про виправдання Бога і є однією з основних передумов сучасної європейської філософії. «Найбільша з нових подій — це те що «Бог помер» і що віра в християнського Бога стала чимось не вартим довіри — починає вже кидати на Європу свої перші тіні» (Ф. Ніцше).

Воля – в історико-філософській традиції виразно проявляються дві тенденції трактування феномену воля. З одного боку воля інтерпретується як продукт зовнішньої детермінації, природа якої розуміється як фізіологічна, психологічна, соціальна чи трансцендентна (залежно від загальної спрямованості концепції); феномен волі в рамках даних філософських теорій, як правило, не акцентується і практично не виступає предметом спеціального філософського розгляду. Другий вектор філософської традиції, включаючи і філософію XIX ст., пов'язаний в цьому контексті з інтерпретацією волі як фінально автохтонного феномена, атрибутивною характеристикою якого виступає самодостатня свобода і який визначає сутність буття і формує його, що задає в історії філософії таку самостійну традицію, як волонтаризм.

Дедукція (від лат. *deductio* — виведення) — метод мислення, наслідком якого є логічний висновок, в якому окреме твердження висновується із загального. Ланцюг висновків (міркувань), де ланки (висловлювання) пов'язані між собою логічними висновками. Початком (посиланнями) дедукції є аксіоми або просто гіпотези, що мають характер загальних тверджень («загальне»), а закінченням — наслідки з посилян, теореми («частка»). Якщо посилення дедукції істинні, то істинні і її наслідки. Дедукція — основний засіб доведення. Приклад простого дедуктивного висновку:

1. Усі люди смертні.
2. Сократ — людина.
3. Отже, Сократ смертний.

Досвід (позитивізм). Дж. С. Мілль розвиває індуктивний метод Ф. Бекона. Мілль пропонує дихотомію понять спостереження і досвіду (експерименту). Спостереження є неоформлене, дескриптивне знання. А досвідному експерименту Мілль надає вирішального значення: «Перша, і найочевидніша відмінність між спостереженням і експериментом полягає в тому, що останній є величезним розширенням першого. Експеримент дає нам можливість не лише робити набагато більше число змін в обставинах, чим скільки їх нам пропонує сама природа; він, крім того, дозволяє нам в тисячах

випадків робити саме того роду зміни, які нам потрібні для відкриття закону цього явища». Серед методів розкриття природних закономірностей Міллем виділені чотири: (1) метод схожості, (2) метод відмінності (він виділяє також сполучений метод схожості і відмінності), (3) метод залишків, (4) метод супутніх змін.

Життя - поняття некласичної філософії, що обґрунтовує собою філософію "життєвого світу" і що означає цілісність реальності буття, що інтуїтивно осягається : живе як природне в протилежність сконструйованому як штучному (Ф. Ніцше); "життєвий порив" як формотворчість космічної сили життєвої (А. Бергсон); життя як безпосереднє внутрішнє переживання, що унікальне за своїм змістом і розкривається у сфері духовно-комунікативного або духовно-історичного досвіду (В. Дільтей, В. Зіммель).

Ідіографічний метод (від давн.-гр. ἰδίος - своєрідний та γράφω - пишу) - у неокантіанстві баденської школи — метод пізнання історичних наук про культуру, спрямований на опис індивідуальних особливостей історичних фактів, що формуються наукою на основі «співвіднесення з цінністю». Під останнім розуміється спосіб виділення серед індивідуальних подій і явищ дійсності «істотного», що допомагає відрізнити культурні феномени від природничих.

Індукція (лат. inducere — спричиняти, встановлювати, наводити) — процес логічного висновку на основі переходу від окремого твердження до загального. Індуктивний висновок пов'язує окремі передумови з висновком не строго через закони логіки, а швидше через деякі фактичні, психологічні або математичні уявлення. Об'єктивною основою індуктивного висновку є загальний зв'язок явищ у природі. Розрізняють повну індукцію — метод доказу, при якому твердження доводиться для скінченного числа окремих випадків, що вичерпують усі можливості, і неповну індукцію, — спостереження за окремими випадками наводять на гіпотезу, яка, звичайно, потребує доказу. Також для доказів використовується метод математичної індукції, який дозволяє здійснити повну індукцію для нескінченного числа об'єктів.

Інтроекція – у своїй теорії пізнання, викладаючи концепцію первісного уявлення про світ, Р. Авенаріус зазначає про вплив інтроекції на наше знання про світ. Для прикладу, індивід М знаходить середовище, людей, з їх висловлюваннями, які виражають їх почуття, думки тощо. Індивід М знаходить у

середовищі будь-якого іншого індивіда, Т, іншу людину, яка живе у розмовному спілкуванні з М. М вважає рухи та звуки голосу Т з одного боку, механічними, а з іншого – надає їм немеханічного значення. М несвідомо «вкладає» в Т сприйняття, мислення, почуттєвість, бажання, які він знаходив даними у досвіді. Таке вкладання сприйняття, мислення, почуттєвості, бажань М в Т є інтродукцією. Первісне поняття про світ подвоюється: індивід М знаходить, що, по-перше, існують «речі», а по-друге, – інші індивіди, які сприймають речі: або скорочено: існують «речі» і «сприйняття». М «створює» для Т внутрішній світ, протиставляючи цьому світу (внутрішньому) – світ досвіду, тобто світ зовнішній, емпіричний. Тепер виявляється, що Т має перед собою зовнішній світ, який він сприймає, і деякий внутрішній, що складається зі сприйняття, «об'єктивний» та «суб'єктивний», «об'єкт» та «суб'єкт» тощо.

Існуючий мислитель (суб'єктивний мислитель) — одне з основних понять протоекзистенціалізму данського філософа Сьорена К'єркегора. Філософія, ідеї, думки такого мислителя визначаються задачами і труднощами його особистого життя. На противагу «існуючому мислителю» філософ вводить поняття «абстрактного мислителя», який в своєму мисленні рухається лише у середовищі чистої думки, його філософія є відірваною від існування. Прикладом останнього є представник німецької класичної філософії Фрідріх Гегель, який створив об'єктивно-системну філософію. Абстрактний мислитель мислить, виходячи з суто теоретичної позиції. Таких філософів називають «кабінетними», вони впродовж «робочого дня» — філософи, а після закінчення — стають звичайними людьми. Їхні життєві особливості, драми жодним чином не можуть вплинути на їхню філософію, оскільки ці дві сфери їхнього життя є непов'язаними і ніколи не перетинаються. Такі мислителі ухиляються від проблем реального життя. Інша ситуація в існуючого мислителя: його філософія безпосередньо залежить від особистого життя. Основними проблемами своєї філософії він оголошує життєві задачі.

Істина (С. К'єркегор) — це не те, що ти знаєш, а то, чим ти є; істину не можна знати, в істині можна бути (або не бути). Тому істина не є чимсь віддаленим від особистості, що перебуває лише у сфері її знання і не зачіпає її буття, не є чимсь однаковим для всіх, загальнозначущим, не залежним від людини, — навпроти, істина може бути тільки особистісною, або екзистенційною, тобто внутрішньо нерозривно пов'язаною з існуванням людини, невіддільною від її особи. Якщо з погляду науки істина загальнозначима, то істина і загальнозначимість, загальність — взаємовиключні поняття.

Класова боротьба — одне з ключових понять марксизму. Марксизм виходить з того, суспільство розділене на класи, визначені за їхнім відношенням до засобів виробництва. В антагоністичному суспільстві між класами точиться боротьба, яка є рушієм прогресу. Наприклад, у капіталістичному суспільстві боротьба проходить між класом робітників — пролетаріатом, і класом власників фабрик та заводів — буржуазією. Класова боротьба знаходить своє вирішення в революції, яка призведе до зміни виробничих відносин і становища класів у суспільстві. За твердженнями марксизму класова боротьба зникає в безкласовому суспільстві — за комунізму. Перехід від антагоністичного суспільства до безкласового здійснюється через диктатуру пролетаріату.

Комунізм — поняття філософії К. Маркса та Ф. Енгельса, фінальний акт драми самозаперечувального, самозбагачувального відчуження: «справжнє засвоєння людської сутності людиною і в ім'я людини», що має настати внаслідок скасування приватної власності і буде позитивним вирішенням боротьби «між упредметнюванням і самовизначенням», визволенням людей з-під влади предметів, які вони виробили, перетворенням продуктивних сил у слухняні органи розширеного тіла людства. Це суспільний лад (або особлива суспільно-економічна формація), що ґрунтується на усупільненні засобів виробництва. Маркс розробив ціле наукове і філософське вчення про майбутнє безкласове суспільство, в якому відсутня приватна власність на засоби виробництва та експлуатація людини людиною. З точки зору філософської критики, ідея комунізму вважається утопією, спроба втілення якої у життя у ХХ столітті (так званий «комуністичний експеримент») коштувала людству кілька сотень мільйонів людських жертв. Різноманітні форми комунізму умовно поділяються на: суспільно-політичні вчення та філософію; політичну ідеологію та доктрину; політичні рухи, партії, державні утворення та міждержавні угруповання (блоки), що ідентифікували себе як «комуністичні».

Культура і цивілізація – у кінці ХІХ століття окремі вчені приходять до критики європейської цивілізації, виникає тенденція протиставляти культуру й цивілізацію. Серед них був Освальд Шпенглер («Занепад Європи»), Герберт Маркузе (1898–1979) (представник Франкфуртської школи, що виступала проти засад європейської держави, проти культури буржуазного суспільства). У цьому разі культура сприймається як сукупність духовних цінностей і норм, внутрішня складова, а цивілізація — як занепад культури, її оболонка, зовнішній розвиток, ступінь технологічного розвитку. О. Шпенглер виокремлює культуру як можливу і дійсну; тобто, культуру як ідею існування та культуру як втілення («тіло») цієї ідеї, як форми її вираження – вчинки та настрої, релігія та держава, мистецтво та науки, народи та міста, економічні та суспільні форми, мови, право, звичаї, характери, риси обличчя та одяг.

«Культура вмирає після того, як душа здійснить всі свої можливості у формі народів, мов, вірувань, мистецтв, держав і наук і, таким чином, знову повернеться до первісної душевної стихії... Коли мета досягнута й ідея, тобто, все багатство внутрішніх можливостей, завершена і здійснена зовні, тоді культура раптом застигає, відмирає, сили надломлюються – вона перетворюється на цивілізацію».

Марксизм — узагальнена назва сукупності теоретичних поглядів німецьких мислителів Карла Маркса (1818–1883) та Фрідріха Енгельса (1820–1895) на історію, політику та суспільство загалом, які їхні послідовники намагаються інтерпретувати, розвивати та втілювати на практиці. Марксизм заявляє про себе як про систему революційних поглядів робітничого класу, що відображає об'єктивні закони розвитку людського суспільства та досвід класової боротьби народних мас проти експлуататорів, і що постійно розвивається на основі узагальнення цього досвіду. Першим марксизм визначив Енгельс, як «поєднання діалектичного методу з комуністичним світоглядом» («Анти-Дюрінг», 1878). Різноманітні інші визначення марксизму можна умовно розділити на наступні категорії: засновану на історико-матеріалістичних поглядах теорію «наукового соціалізму»; різноманітні теорії, які, як на першоджерело, посилаються на Маркса та Енгельса; політичні рухи, які орієнтуються на теорію Маркса; марксизм-ленінізм — радянський різновид марксизму, офіційну державну доктрину колишнього СРСР та радянського блоку.

Надлюдина — концепція, сформульована у філософії Ф. Ніцше як мета, до якої повинна прагнути людина в своєму розвитку. Єдиного розуміння точного значення терміну не існує. Ніцше говорить про надлюдину вперше у «Веселій науці», тема надлюдини є однією з центральних у філософській повісті «Так казав Заратустра». Концепція надлюдини запроваджена Ніцше як заперечення християнської ідеї потойбічності: Заратустра проголошує надлюдину «сіллю» землі й велить своїм слухачам забути про тих, хто проповідує потойбічні надії, щоб відірвати їх від землі. Пошуки щастя в іншому світі з'являються з незадоволення життям, що змушує людину створювати вигаданий світ, де ті, хто змушував її страждати, будуть страждати самі. На противагу їм надлюдина не втікає з цього світу в інший. Заратустра проголошує, що християнська втеча з цього світу в інший вимагає також вигадки безсмертної душі, відмінної від тіла, яка переживе тілесну смерть. Звідси виникає зневага до свого тіла та його умертвіння, аскетизм. Надлюдина Заратустри тілесна, а її душа є лише одним із аспектів тіла.

Під критику Ніцше потрапляє й інша потойбічність, пов'язана із метафізикою платонізму. Ідеї істини та сутності є ще одним засобом втечі від світу. Відповідно, надлюдина вільна від цих забобонів. В очах Заратустри надлюдина — мета, яку повинно поставити перед собою людство. Сенс життя теперішнього покоління людей — це рух у напрямку до нового покоління. Антитезою людини Ніцше бачить останню людину егалітарної моралі. Надлюдина і остання людина несумісні й, на думку Ніцше, остання людина повинна бути подолана.

Неогегельянство — філософський напрям, що зароджується в Англії в 1865 році, після виходу у світ книги Стірлінга «Секрет Гегеля». В кінці XIX ст. цей напрям набуває поширення і сприймається як відповідь стрімкому посиленню позитивізму і матеріалізму. Його знаними представниками в англomовних країнах були Т. Грін, Ф. Г. Бредлі, Дж. Ройс, Дж. Е. Мак-Таггарт, а також Дж. Р. Колінгвуд. У XIX ст. вчення Гегеля поширюється в Італії за активності Аугусто Вера. У XX ст. італійське неогегельянство представляють Дж. Джентіле і Б. Кроче, Голландію і Францію — Ж. Іполіт, О. Кожев). У останньому випадку гегельянство зближується з екзистенціалізмом.

Неокантіанство — напрям в німецькій філософії другої половини XIX — початку XX століть. Центральне гасло неокантіанців («Назад до Канта»!) було сформульоване Отто Лібманом в роботі «Кант і епігони» (1865) в умовах кризи філософії і поширення матеріалістичних поглядів. Неокантіанство підготувало ґрунт для феноменології. Неокантіанство акцентувало увагу на епістемологічному аспекті вчення Канта, а також вплинуло на формування концепції етичного соціалізму. Особливо великий внесок зробили кантіанці у справу відособлення природничих і гуманітарних наук.

У неокантіанстві розрізняють Марбурзьку школу, що займалася переважно логіко-методологічною проблематикою природничих наук, і Баденську школу (Фрайбурзьку), що зосередилася на проблематиці цінностей і методології наук гуманітарного штибу («наук про дух»).

Засновником Марбурзької школи неокантіанства вважається Герман Коген (1842-1918). Її найбільш знаними представниками в Німеччині були Пауль Наторп (1854-1924) та Ернст Кассіерер (1874-1945). До неї зараховують також філософів-неокантіанців Ганса Файхінгера (1852-1933) і Рудольфа Штаммлера. В різний час неокантіанські ідеї Марбурзької школи вплинули на погляди Н. Гартмана і Р. Кронера, Е. Гуссерля і Г.-Г. Гадамера, Е. Бернштейна і Л. Брюнсвіка.

Засновниками Баденської школи вважаються Вільгельм Віндельбанд і Генріх Ріккерт. Їх учнями і прибічниками були філософи Еміль Ласк, Ріхард Кронер та ін.

Номотетичний метод (від давн.-гр. νόμος - закон та корінь θη - встановлювати) – в неокантіанстві баденської школи — метод пізнання природничих наук, що спрямований на виявлення загальних закономірностей, який генералізує загальні тенденції науки. Поняття запропоноване Вільгельмом Віндельбандом, детально описане Генріхом Ріккертом, що вбачав, услід за Кантом, предмет природознавства у природі як бутті речей, оскільки це буття визначене загальними законами.

Операціоналізм — напрям у філософії науки, основні ідеї якого сформулював у 1927 році фізик Персі Бріджмен. Операціоналісти вважають, що справжній зміст понять, зокрема наукових, визначається не об'єктивною реальністю, відображенням якої є поняття, а сукупністю (множиною) експериментальних, «вимірювальних» операцій (звідси назва), за допомогою яких отримують дане поняття. В результаті саме поняття — «реальність» тлумачиться прихильниками операціоналізму як результат збігу різних, незалежних одна від одної множин операцій; операції при цьому можуть бути не тільки «фізичними», а й «розумовими» — «паперово-олівцевими», «вербальними» (словесними) тощо. Операціоналізм близький до неопозитивізму, а оскільки твердить, що об'єкти цілком залежать від діяльності суб'єктів,— і до прагматизму. Теза операціоналізму — «безпосередній досвід включає тільки речі у моїй свідомості» — свідчить, що він є різновидом соліпсизму.

Песимізм – у вченні А Шопенгауера уявлення про те, що людське життя неодмінно проходить між бажанням і задоволенням цього бажання. Бажання за своєю природою — страждання, задоволення швидко переповнює людину, ціль видається примарною, володіння нею втрачає привабливість. Як тільки потреба задоволена, в життя приходять перенасичення і нудьга, які залишають відбиток відчаю навіть на забезпечених і щасливих. Те, що називають щастям, завжди негативна характеристика і зводиться лише до позбавлення страждання. Але далі – або нове страждання, або нудьга. Страждання властиве життю, і від випадковості залежить усунення не страждання, а лише його конкретної форми.

Позитивізм – (від лат. Positivus — позитивний) — філософське вчення і напрям у методології науки, що визначає єдиним джерелом істинного, дійсного знання емпіричні дослідження і заперечує пізнавальну цінність філософського

дослідження. Основна теза: усе справжнє (позитивне) знання — сукупний результат окремих наук. Основоположником позитивізму є учень Сен-Сімона Огюст Конт (1830-і рр.). Ідеї Конта надихнули двох англійських мислителів: Мілля і Спенсера. Цей позитивізм дістав назву першого, або класичного. У Росії його послідовниками були М. Михайловський, В. Лесевич.

На німецьких землях позитивізм увібрав деякі елементи кантіанства і набув власної специфіки. Тому його стали розрізняти від першого позитивізму і називати другим позитивізмом, або емпіріокритицизмом. Його представниками були швейцарець Ріхард Авенаріус і австрієць Ернст Мах. У Росії до другого позитивізму приєднується емпіріомонізм А. Богданова, а в США — прагматизм Ч. С. Пірса.

З другим «німецьким» позитивізмом тісно пов'язаний неопозитивізм, або логічний позитивізм Віденського гуртка, оскільки його лідер Моріс Шлік був безпосереднім наступником Маха. Окрім Шліка, центральними фігурами гуртка були Карнап і Нейрат. Брав участь в роботі гуртка і Людвіг Вітгенштайн.

«Англомовний» неопозитивізм звичайно називають аналітичною філософією, оскільки англомовна філософія була вже підготовлена як багатовіковими традиціями номіналізму і емпіризму, так і безпосередньо передуючими ідеями утилітаризму, прагматизму (Моріс) і неореалізму (Рассел, Мур). Основна відмінність аналітичної філософії від австрійського неопозитивізму – у зміщенні уваги з логічного аналізу на лінгвістичний аналіз природної мови. Якщо філософія логічного позитивізму вважала себе філософією науки і була лінією сцієнтизму, прибічники аналітичної філософії виступали проти якого-небудь культу наукового знання і відстоювали «природне» ставлення до світу, виражене у повсякденній мові. Наприклад, Людвіг Вітгенштайн вважається одночасно і австрійським неопозитивістом, і представником аналітичної традиції. Під впливом Вітгенштайна перебував британський філософ Б. Рассел, якого вважають представником не лише неореалізму, але і неопозитивізму. Ключовими представниками англійського неопозитивізму були Гілберт Райл, Джон Відом і Джон Остін; американський неопозитивізм був представлений Гудменом, Девідсоном, Крипке і Сьорлем.

Після Другої світової війни в англомовних країнах з'явився постпозитивізм. Представники: Карл Поппер, Томас Кун, Імре Лакатос, Пол Фасрабанд, Майкл Полані, Стівен Тулмін.

Прагматизм (від давн.-гр. πράγμα, родовий відмінок πράματος — «справа, дія») — філософська течія, що базується на практиці як критерії істини і смислової значущості. Його походження пов'язують з ім'ям американського філософа XIX ст. Чарльза С. Пірса, що першим сформулював «максимум» прагматизму. Далі прагматизм розвивався у працях Вільяма Джеймса, Джона

Дюї та Джорджа Сантаяни. Серед основних напрямів прагматизму відомі: інструменталізм, фалібілізм, антиреалізм, радикальний емпіризм, верифікаціонізм та ін. Увага до прагматизму істотно виросла в другій половині ХХ ст. з появою нової філософської школи, яка зосередилася на критиці логічного позитивізму, спираючись на власну версію прагматизму. Це були представники аналітичної філософії Віллард Куайн, Вілфريد Селларс та ін. Їх концепція була потім розвинена Річардом Рорті, що пізніше перейшов на позиції континентальної філософії. Сучасний філософський прагматизм після цього розділився на аналітичний і релятивістський напрямки. Окрім них існує також неокласичний напрям, зокрема, представлений роботами С'юзанн Хаак.

Принцип економії мислення – в емпіріокритицизмі Е. Маха уявлення про те, що не тіла викликають відчуття, а комплекси елементів (комплекси відчуттів) утворюють тіла. Останні є лише “логічними символами” для цих комплексів. Тобто атом, молекула, маса тощо – все це не об’єктивні характеристики реальності, а лише символи для економного опису відчуттів. Звідси Мах вважав, що питання про об’єктивний зміст наукової теорії позбавлений сенсу, тому що закони природи – це продукти людського духу, які не мають сенсу за межами людини. Мах стоїть на позиціях суб’єктивного ідеалізму, вважаючи, що світ - це комплекс відчуттів. Як і Мах, Р. Авенаріус вважав вихідним принципом теоретичного мислення принцип економії сили. Філософія розглядається як мислення про усю сукупність даних досвіду за принципом найменшої витрати сил. Відповідно до цього принципу філософія повинна відмовитись від усіх понять, які виходять за межі “чистого досвіду”. “Будь-яке буття за своїм змістом повинно мислитись як відчуття, а за формою як рух”. Це і буде найбільш економне мислення про світ.

Синехізм (від давн.-гр. безперервний, постійний) – у прагматизмі Ч. С. Пірса світоглядна концепція, в якій стверджується, що розвиток безперервно розгортається від хаосу до космосу, від неіснуючого до існуючого, при цьому універсум структурується, предмети виявляють тенденцію до повторення, усе прагне набути звичного ладу, устрою.

Суспільні відносини – поняття філософії К. Маркса, під яким слід розуміти «співробітництво багатьох індивідів, однаково, за яких умов, яким способом і задля якої мети, крім того, «певний спосіб виробництва» завжди зв'язаний з певним способом спільної діяльності, з певним суспільним ступенем».

Теорія трудової вартості та додаткової вартості (К. Маркс) – вартість товару відповідає виконаній праці, проте робітники отримують лише стільки, скільки їм потрібно для виживання. Всі інші години, які не оплачуються, є додатковою вартістю. Її привласнює собі капіталіст, не маючи на це права, оскільки тільки робота є продуктивним фактором. Таке використання робочої сили капіталістами є наслідком капіталістичної системи, а не результатом обману або більшої влади з боку конкретного капіталіста. Витрати виробництва (загальний капітал) складаються із робочої сили (змінний капітал) та товарів, що куплені на ринку (постійний капітал). Останній не виробляє додаткової вартості, але, згідно з Марксом, забирає її. Чим капіталоінтенсивнішим є виробництво, тим меншим є відсоток прибутку, тобто додаткової вартості. Внаслідок цього, із прибутку фінансуються нові інвестиції, які збільшують продуктивність та відсоток додаткової вартості. З іншого боку, через постійну акумуляцію збільшується постійний капітал та відсоток прибутку зменшується. Цей факт, а також конкуренція між підприємцями змушує капіталістів акумулювати в повному обсязі додаткову вартість з метою збільшення загального прибутку для компенсації зменшеного відсотку прибутку.

Тихізм (від давн.-гр. τύχη – випадок, фортуна) – вчення про панування випадку у Всесвіті. Тихізм відкидає «механічну» концепцію законів природи. Найяскравіше доктрину тихізму представив американський філософ Чарльз С. Пірс. Доктрина тихізму припускає існування елемента абсолютної випадковості в устрої Всесвіту. Тихізм, на думку Пірса, відіграє головну роль в еволюції, а Всесвіт має свободу вибору законів. Випадок визначає різномірність і різноякісність речей, саморозвиток призводить до стійкості. Пірс не стверджував, що не існує законів у Всесвіті. Він говорив, що вони є, але недостатньо точні, оскільки все ще перебувають в процесі еволюції.

Фанерон (чи феномен) — ключове поняття фанероскопії, науки, що займається спостереженням фанеронів і узагальненням результатів цих спостережень. Уперше це термін був використаний Чарльзом С. Пірсом у своїх рукописах в 1904-1905 років в той період часу, коли він працював над феноменологією (чи фанероскопією). Поняття фанерону близьке за змістом поняттю «ідея», що розуміється в локківському сенсі; але при цьому Ч. С. Пірс не ставить фанерон в залежність від яких-небудь реалій, тобто фанерон — це ідея, яку ми розглядаємо тільки у рамках свідомості і незалежно від того, як вона пов'язана з матеріальним світом, це просто явище свідомості. Пірс виділяє три категорії, або три модуси суцього, за якими можна розподілити фанерони (первинність, вторинність та третинність); ці категорії мають фундаментальне значення для логіки, або науки про знаки. У своїй класифікації наук Пірс

відводить особливе місце фанероскопії: вона є самостійною наукою в корпусі філософії, нарівні з метафізикою і нормативною наукою (у останню входить логіка). Взагалі фанерон — це загальна сукупність усього, що так чи інакше, в тому або іншому сенсі є наявним у свідомості, абсолютно незалежно від того, чи відповідає це наявне якій-небудь реальній речі.

Філософія життя — філософський напрямок, який склався в другій половині XIX ст. у Німеччині та Франції, визначними представниками якого вважаються Фрідріх Ніцше (1844-1900), Вільгельм Дільтей (1833-1911), Георг Зіммель (1858-1918), Анрі Бергсон (1859-1941) та інші. На противагу класичному раціоналізму, філософія життя в центр філософської проблематики поставила феномен життя. Поняття життя і стало основним поняттям цього напрямку. Поштовх до пошуку відповідних варіантів розв'язання назрілих філософських проблем, які були окреслені цим напрямком, був даний фундаментальними успіхами біології. Зокрема, дарвінізмом і менделівською генетикою. Але поняття життя ці філософи вживали не в науково-біологічному сенсі. Філософія життя репрезентує життя як сутність людського світу і людського існування. Життя розглядається як феномен людського існування, який недоступний раціональному осмисленню, бо є ірраціональним за сутністю. Завданням філософії життя було осмислення буття людини «в плині життєвого потоку» методологічними засобами філософії, а не науки. Отже, «філософія життя» — це філософія, що виникла на противагу класичному раціоналізму, в певному розумінні під впливом біології. Поняття «життя» використовувалось також для побудови нової картини світу.

Чистий досвід (В. Джеймс) — «безпосередній життєвий потік, що представляє матеріал для нашого подальшого віддзеркалення». Філософ стверджував, що існує лише «тільки одна первинна речовина або матеріал, з якого складається все у світі». Цю речовину він називає «чистим досвідом». Пізнання, таким чином, це окремий різновид відносин між двома частинами чистого досвіду. Відношення між суб'єктом і об'єктом є похідним: «Я вірю, що досвід не має внутрішньої подвійності». Дана неподільна порція досвіду може в одних умовах суб'єктом пізнання, в інших - чимось пізнаваним.

10. Рекомендована література

Базова

1. Авенариус Р. Философия как мышление о мире согласно принципу наименьшей меры силы. Прологомены к критике чистого опыта. - СПб., 1913.
2. Авенариус Р. Человеческое понятие о мире. - СПб., 1907.
3. Авенариус Р. Критика чистого опыта (в популярном изложении А. Луначарского). - М., 1912.
4. Антология мировой философии: В 4 т. - Т. 3. - М., 1971.
5. Бергсон А. Опыт о непосредственных данных сознания // Бергсон. А. Собр. соч.: В 4 т. - Т. 1. - М., 1992.
6. Бергсон А. Материя и память // Там же.
7. Бергсон А. Длительность и одновременность. - Петроград, 1923.
8. Бергсон А. Смех. - М., 1992.
9. Бергсон А. Сміх. - К., 1994.
10. Бергсон А. Два источника морали и религии. - М., 1994.
11. Бергсон А. Творческая эволюция. - М., 1998.
12. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память. - Минск, 1999
13. Богданов А.А. Вера и наука (о книге В.Ильина "Материализм и эмпириокритицизм") // ВФ, 1991. - № 12.
14. Виндельбанд В. История и естествознание // Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи. - СПб., 1904.
15. Виндельбанд В. История древней философии. - Киев, 1995.
16. Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. - М., 1995.
17. Виндельбанд В. История философии. - Киев, 1997.
18. Джемс У. Прагматизм. - Киев, 1995.
19. Джеймс В. Многообразие религиозного опыта. - СПб., 1992.
20. Джеймс У. Воля к вере. - М, 1997.
21. Дильтей В. Сущность философии // Философия в систематическом изложении. - СПб., 1909.
22. Дильтей В. Описательная психология. - СПб., 1995.
23. Дильтей В. Типы мировоззрения и обнаружение их в метафизических системах // Культурология XX век. Антология. - М., 1995.
24. Дильтей В. Наброски к критике исторического разума // Вопр. философии. - 1988. - № 4.
25. Дильтей В. Введение в науки о духе // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. Трактаты, статьи, эссе. - М., 1987.
26. Дільтей В. Виникнення герменевтики // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія : Навч. посібник. - К.. 1996.
27. Зиммель Г. Избранное. В 2-х т. - М., 1996.
28. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. - М., 1990.
29. Кассирер Э. Жизнь и учение Канта. - СПб., 1997.
30. Кассирер Э. Лекции по философии и культуре // Культурология. XX век. Антология. - М., 1995.

31. Кассирер Э. Философия символических форм. Введение и постановка проблемы // Культурология: XX век. Антология. - М., 1995.
32. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. - М., 1998.
33. Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография. - М., 1980
34. Конт О. Дух позитивной философии. - СПб., 1910.
35. Конт О. Курс позитивной философии // Родоначальники позитивизма. - СПб., 1912. - Вып.4-5.
36. Кьеркегор С. Страх и трепет. - Л., 1991.
37. Кьеркегор С. Страх и трепет. - М., 1993.
38. Кьеркегор С. Наслаждение и долг. - К., 1994.
39. Лосский Н.О. Обоснование интуитивизма // Лосский Н.О. Избранное. - М. 1991.
40. Мах Э. Анализ ощущений и отношение физического к психологическому. - М., 1907.
41. Милль Дж. Огюст Конт и позитивизм. - М., 1897.
42. Наторп П. Кант и Марбургская школа // Новые идеи в философии.-СПб., 1913.
43. Ницше Ф. Так казал Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого. -К., 1993.
44. Ницше Ф. Соч.: В 2 т. - М., 1990.
45. Ницше Ф. Избр. произв.: В 3 т. - К., 1994.
46. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре - М., 1998.
47. Риккерт Г. Философия жизни. - К., 1998.
48. Спенсер Г. Основные начала. - СПб., 1897.
49. Спенсер Г. Синтетическая философия. - К., 1997.
50. Фридрих Ницше и русская религиозная философия: Переводы, исследования, эссе философов "серебряного века": В 2 т. – Минск, М., 1996.
51. Хайдеггер М. Европейский нигилизм // Хайдеггер М. Время и бытие. - М., 1993.
52. Хайдеггер М. Работы и размышления разных лет. - М., 1993.
53. Хайдеггер М. Феноменология и трансцендентальная философия ценности. - К., 1996.
54. Шестов Л. Киркегард и экзистенциальная философия (Глас вопиющего в пустыне). - М., 1992.
55. Шестов Л. Избр. соч. - М, 1993.
56. Шестов Л. Соч. - М., 1995.
57. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. - М., 1992.
58. Шопенгауэр А. О четвероюком корне... Мир как воля и представление. - М., 1993.-Т. 1.
59. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление // Там же. - Т, 2.
60. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. - М., 1992.
61. Шопенгауэр А. Об интересном. - М., 1997.
62. Шопенгауэр А. Афоризмы и максимы. - М., Харьков, 1998.
63. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность. - М., 1993.

64. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 2. Всемирно-исторические перспективы. - М., 1998.
65. Шпенглер О. Пессимизм ли это? // Новые идеи в философии. Ежегодник философского общества СССР - 1991 - М., 1991.
66. Шпенглер О. Человек и техника // Культурология. XX век. Антология. - М., 1995.
67. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М., 1991.
68. Философский энциклопедический словарь. - М., 1999.
69. Хюбшер А. Мыслители нашего времени. - М., 1994.

Література з марксизму:

1. Ленін В.І. Дитяча хвороба "лівизни" в комунізмі - К., 1968.
2. Ленін В.І. Про значення войовничого матеріалізму. - К., 1974.
3. Ленін В.І. Матеріалізм та емпіріокритицизм // Ленін В.І. Пов. збір. тв. - 5-е вид. - Т. 18.
4. Ленін В.І. Парти́йна організа́ція і парти́йна література. - К., 1969.
5. Ленін В.І. Про лозунг Сполучених Штатів Європи. - К., 1985.
6. Ленін В.І. Що робити? Наболілі питання нашого руху. - К., 1984.
7. Ленін В.І. Філософські зошити // Ленін В.І. Пов. збір. тв. - Т. 29.
8. Маркс К. 18 брюмера Луї Бонапарта // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 17.
9. Маркс К. Громадянська війна у Франції 1848-1850-х рр. // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 17.
10. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 42.
11. Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. - К., 1973.
12. Маркс К. Капітал. Том 1 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 23.
13. Маркс К. Капітал. Том 3 // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 25.
14. Маркс К. Критика Готської програми // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 19.
15. Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія // Маркс К., Енгельс Ф. Твори, - Т. 3.
16. Маркс К. Различия между натурфилософией Демокрита и натурфилософией Эпикура // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. - Т. 40.
17. Маркс К. Свята родина // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 2.
18. Маркс К., Енгельс Ф. Тези про Фейєрбаха // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. - Т. 3.
19. Плеханов Г.В. К вопросу о развитии монистического взгляда на природу // Избранные философские произведения. - М., 1956.
20. Сталін Й.В. Анархізм чи соціалізм // Сталін Й.В. Твори. - К., 1946. -Т. 1.
21. Сталін Й.В. Марксизм і національне питання // Сталін Й.В. Твори. - К., 1946. - Т. 1. - С. 294-372.
22. Сталін Й.В. Марксизм и вопросы языкознания. - М., 1955.
23. Сталін Й.В. Питання ленінізму. - К., 1953.

24. Сталин И.В. О диалектическом и историческом материализме (§ 2) // История ВКБ (б). Краткий курс. - М., 1945.

Допоміжна

1. Асмус В.Ф. Проблема интуиция в философии и математике. - М., 1965.
2. Асмус В.Ф. Историко-философские этюды. - М., 1984.
3. Аствацатуров А. Три великие книги Фридриха Ницше // Ницше Ф. Стихотворения. Философская проза. - СПб., 1993. - С. 22-60.
4. Бакрадзе К.С. Избранные труды: В 4 т. - Тбилиси, 1973. - Т. 3.
5. Быховский Б.З. Шопенгауэр. - М., 1975.
6. Вересаев В.В. Живая жизнь. - М., 1991.
7. Гайденко П.П. Трагедия эстетизма. Опыт характеристики мирозерцания Сёрена Киркегора. - М., 1970.
8. Гайденко П.П. Прорыв к трансцендентному: Новая онтология XX века. - М., 1997.
9. Галеви Д. Жизнь Фридриха Ницше. - Рига, 1991.
10. Герменевтика, история и современность. Критические очерки. - М., 1985.
11. Гусейнов А.А. Пессимистический гуманизм Артура Шопенгауэра // Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. - М., 1992. - С. 5-18.
12. Гуревич П.С., Столяров В.И. Искусство счастья в этике Шопенгауэра // Шопенгауэр А. Афоризмы житейской мудрости. - М., 1990, С 3-17.
13. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. - М., 1991.
14. Европейский альманах. История. Традиция. Культура. - М., 1991.
15. Зотов А.Ф., Мельвиль Ю.К. Буржуазная философия середины XIX - начала XX века. - М., 1988.
16. Ионин Л.Г. Георг Зиммель - социолог. - М., 1981.
17. Кант и кантианцы. Критические очерки одной философской традиции. - М., 1978.
18. Коренева М. Властитель дум // Ницше Ф. Стихотворения. Философская проза. - СПб., 1993. - С. 5-21.
19. Кузнецов В.Н. Французская буржуазная философия. - М., 1970.
20. Кузнецов В.Н. Французское неогегельянство. - М., 1982.
21. Лях В.В. Критика інтуїтивізму сучасної буржуазної філософії - К., 1975.
22. Мамардашвили М.К. Как я понимаю философию. - М., 1990.
23. Мамардашвили М.К., Соловьев З.Ю., Швырев В.С. Классика и современность: две эпохи в развитии буржуазной философии // Философия в современном мире. Философия и наука (Критические очерки буржуазной философии) - М., 1972.
24. Мельвиль Ю.К. Чарльз Пирс и прагматизм. - М., 1968.
25. Мудрагей Н.С. Радиональное и иррациональное. Историко-теоретический очерк. - М. 1985.
26. Нарский И.С. Очерки по истории позитивизма. - М., 1960.
27. Подорога В.А. Выражение и смысл. Ландшафтные миры философии. - М., 1995.

28. Реале Д., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. - Т. 4.
29. Современная буржуазная философия // Под ред. А.С.Богомолова, Ю.К. Мельвилля, И.С. Нарского. - М., 1972.
30. Табачковский В.Г. Критика идеалистических интерпретаций практики. - К., 1976.
31. Тавризян Г.М. О.Шпенглер. И. Хейзинга: две концепции кризиса культуры. - М., 1988.
32. Философия Канта и современный идеализм. - М., 1987.
33. Фохт Б. А. Понятие символической формы и проблема значения в философии языка Э. Кассирера // ВФ, 1998. - № 9.
34. Цвейг С. Борьба с демоном: Гельдерлин. Клейст. Ницше. - М. 1992.
35. Чанышев А.А. Человек и мир в философии Артура Шопенгауэра // Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. - М., 1992. - С. 5-36.
36. Эфиров С.А. Итальянская буржуазная философия. - М., 1968.

Допоміжна література з марксизму:

1. Андерсон П. Размншления о западном марксизме. На путях исторического материализма. - М., 1991.
2. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій : У 2 т. - К., 1993. - Т. 1., розд. 1, § 3.
3. Арон Р. Мнимий марксизм. - М., 1990.
4. Асмус В.Ф. Маркс и буржуазный историзм // Асмус В.Ф. Избранные философские труды. - М., 1971. -Т. 2.
5. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. - М., 1990.
6. Бессонов Б.Н., Нарский И.С. Дьердь Лукач. - М., 1989.
7. Бичко І.В. Від сталінізму до гуманізму. - К., 1988.
8. Богданов А.А. Вера и разум (о книге В.Ильина "Материализм и эмпириокритицизм") // ВФ, 1991. - № 12. - С. 39-87.
9. Бойченко І.В. Філософія історії. - К., 2000.
10. Бубер М. Проблема человека // Бубер М. Два образа веры. - М., 1995.-С. 158-191.
11. Булатов М. Про сучасне розуміння історії діалектики // Філософські студії Київського університету. - К., 1995. - Вип. 1. - С. 46-60.
12. Булгаков С.Н. К.Маркс как религиозный тип // Булгаков С.Н. Соч.: В 2 т. - М., 1993. - Т. 2.
13. Валецький О.Л. Діамат як явище філософської культури // Філософ. і соціолог, думка. - 1992. - № 3. - С. 45-69.
14. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. - К., 1999. - С. 120-125.
15. Габермас Ю. Роль філософії у марксизмі // Філософські студії. Спеціальний випуск журналу "Тенета". - К., 1999 - С. 84-89.
16. Гранин Ю.Д. Марксизм: утопия или научный проект? // Филос науки. - 1991. - № 3. - С. 3-17.

17. Джилас М. Лицо тоталитаризма. - М., 1992.
18. Де Трасси А.-Д. "Элементы идеологии" // "Метафизические исследования". - СПб, 1999.
19. Єременко О.М. Багатовимірність історії // Філософ. і соціол. думка. - 1991.- №12.
20. Зеньковский В.В. История русской философии: В 2 т. - Париж, 1989. -Т. 2.
21. Ильенков Э.В. Маркс и западный мир // Вопр. философии. -1988. -№10.
22. История диалектики. Немецкая классическая философия. - М., 1978.
23. Кантор К.М. Два проекта всемирной истории // Вопр. философии. - 1990. - № 2. - С. 76-86.
24. Кушаков Ю.В. Карл Маркс і кінець німецької класичної філософії // Дні науки-1997: Матер. наук. доп. та вист. студ., асп., викл., докт. - К., 1997.-Ч. 1.- С. 117-122.
25. Кушаков Ю.В. Чи є вихід із кризи, або як нам бути з марксизмом? // Філософські студії Київського університету. - К., 1995. - С. 3-35.
26. Лапин Н.И. Молодой Маркс. - М., 1963.
27. Лукач Д. Ленин. Исследовательский очерк о взаимосвязи его идей. - М., 1990.
28. Малинин В.А., Шинкарук В.И. К.Маркс и левое гегельянство. - К., 1986.
29. Маркович А. Маркс об отчуждении // ВФ, 1989. -№ 9.-С. 36-51.
30. Марксистская философия в XIX веке. - М., 1979.
31. Нарский И.С. Западноевропейская философия XIX века. - М., 1976.
32. Нарский И.С. Отчуждение и труд. - М., 1983.
33. Новгородцев П.И. Об общественном идеале. - М., 1991.
34. Норт Г. Марксова релігія революції. - Екатеринбург, 1994.
35. Ойзерман Т.И. Формирование философии марксизма. - М., і 974.
36. Ортодокс (Аксельрод Л.И.). Рецензия на книгу "Материализм и эмпириокритицизм" //Вопр. философии. - 1991. -№ 12. - С. 83-91.
37. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги; В 2 т. - К, 1995. - Т. 2.
38. Поппер К. Злиденність історизму (фрагменти) // Філософ. і соціолог. думка. - 1990. - № 9-10.
39. Райда К.Ю. Екзистенційна політологія та екзистенційний марксизм: проблеми реінтерпретації філософії класичного екзистенціалізму // Мультиверсум. Філософський альманах - Зб. наук. праць // Відп. ред. В.Лях. - К., 1998. - С. 156-176.
40. Рассел Б. Історія Західної філософії. - К., 1995 - Розділ XXVII.
41. Реале Д, Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. - СПб., 1997. - Т. 4.- Гл. 4.
42. Сартр Ж.-П. Марксизм и экзистенциализм // Сартр Ж.-П. Тошнота. Избр. произведения. - М., 1994.
43. Філософія. Курс лекцій, (ред. Бичко І. В.). - К., 1994.
44. Формации или цивилизации? Материалы круглого стола // Вопр. философии. - 1989. - № 10.

45. Франк С.Л. Свет во тьме // Франк С.Л. Духовные основы общества. - М., 1992.- С. 405-435.
46. Фромм Э. Концепция человека у К.Маркса // Фромм Э. Душа человека. - М., 1992. - С. 375-414.
47. Фромм Э. Из плена иллюзий. Как я столкнулся с Марксом // Фромм Э. Душа человека. - М., 1992. - С. 99-374.
48. Хофман Дж. Марксизм и теория "Праксиса". - М., 1978.
49. Современная западная философия: Словарь. - М., 1991.
50. Современная западная философия: Словарь. - М., 1998.
51. Современный философский словарь. - М., Бишкек, Екатеринбург, 1996.
52. Философский энциклопедический словарь. - М., 1999.
53. Философский энциклопедический словарь (ред. Губский Е.Ф.). - М., 1997.

14. Інформаційні ресурси

1. Інтернет, електронні адреси бібліотек: <http://www.lib.ru>
<http://www.nbu.gov.ua> <http://www.admin.novsu.ac.ru> <http://filosof.historic.ru>
<http://www.philosophy.kiev.ua>

Навчально-методичне видання

Зайцева Світлана Леонідівна

НОВА ФІЛОСОФІЯ ХІХ СТ.

Комп'ютерна верстка С. Л. Зайцева